

VU Research Portal

Praktijkervaringen met meervoudig ruimtegebruik binnen watergerelateerde projecten

Goosen, H.; Lasage, R.; Hisschemoller, M.; van der Grijp, N.M.

2002

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Goosen, H., Lasage, R., Hisschemoller, M., & van der Grijp, N. M. (2002). *Praktijkervaringen met meervoudig ruimtegebruik binnen watergerelateerde projecten*. (IVM Report; No. R-02/01). Dept. of Spatial Analysis and Decision Support.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Praktijkervaringen met meervoudig ruimtegebruik binnen watergerelateerde projecten

Hasse Goosen, Ralph Lasage, Matthijs Hisschemöller, Nicolien van der Grijp

Rapportnummer R-02/01

27 mei 2002

IVM

Instituut voor Milieuvraagstukken
Vrije Universiteit
De Boelelaan 1087
1081 HV Amsterdam

Tel. 020-4449 555

Fax. 020-4449 553

E-mail: secr@ivm.vu.nl

Copyright © 2002, Instituut voor Milieuvraagstukken

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de houder van het auteursrecht.

Inhoud

Voorwoord	v
Samenvatting	vii
1. Inleiding	1
1.1 Aanleiding	1
1.2 Doel van de inventarisatie	1
1.3 Aanpak	1
1.4 Leeswijzer	2
2. Afbakening, begripsbepaling en selectieprocedure voor projecten	3
2.1 Inleiding	3
2.2 Het ‘moderne’ waterbeheer	3
2.3 Het concept “Meervoudig Ruimtegebruik”	3
3. Inventarisatie van projecten	7
3.1 Inleiding	7
3.2 Resultaten van de inventarisatie	7
4. Methodiek voor de analyse	11
4.1 Inleiding	11
4.2 Vaststellen van de verhouding tussen het doel en de realisatie	11
4.3 Succes- en faalfactoren	11
4.4 Technisch inhoudelijke aspecten	12
4.5 Procesmatig bestuurlijke aspecten	15
5. Resultaten van de analyse van 7 voorbeeldprojecten	19
5.1 Inleiding	19
5.2 De Tungelroyse beek	20
5.2.1 Algemene informatie	20
5.2.2 Doelstellingen	21
5.2.3 Realisatie	21
5.2.4 Analyse	22
5.3 Plan Ooievaar/de Gelderse Poort	24
5.3.1 Algemene informatie	24
5.3.2 Doelstellingen	24
5.3.3 Realisatie	25
5.3.4 Analyse	25
5.4 Integraal waterbeheer Dalfsen	27
5.4.1 Algemene informatie	27
5.4.2 Doelstellingen	27
5.4.3 Realisatie	27
5.4.4 Analyse	28

5.5 De Groen Blauwe Slinger	29
5.5.1 Algemene informatie	29
5.5.2 Doelstellingen	29
5.5.3 Realisatie	30
5.5.4 Analyse	30
5.6 De Drentse Aa en Lekstroom	32
5.6.1 Algemene informatie	32
5.6.2 Doelstellingen	32
5.6.3 Realisatie	32
5.6.4 Analyse	33
5.7 De Blauwe Stad	35
5.7.1 Algemene informatie	35
5.7.2 Doelstellingen	36
5.7.3 Realisatie	36
5.7.4 Analyse	36
5.8 De Maaswerken	38
5.8.1 Algemene informatie	38
5.8.2 Doelstellingen van het project	39
5.8.3 Realisatie	39
5.8.4 Analyse	40
6. Conclusies	43
6.1 Conclusies ten aanzien van de inventarisatie van projecten	43
6.2 Conclusies ten aanzien van de analyse van de cases	43
6.2.1 Technisch inhoudelijke aspecten	44
6.2.2 Procesmatig bestuurlijke aspecten	45
7. Geraadpleegde literatuur	47
Appendix I. De projectenlijst	49
Appendix II. Globaal overzicht van de projecten	53

De auteurs willen de begeleidingsgroep bedanken voor hun waardevolle bijdrage aan deze studie. De begeleidingsgroep bestond uit:

- Michaël van Buuren (RIZA)
- Ad van delft (NEI)
- Rob Hoekstra (CLM)
- Robbert de Koning (Bureau HNS)
- Cees Kwakernaak (Alterra)
- Corné Nijburg (CUR)
- Evert van Huijsteden (RIKZ)

Voorwoord

Het begrip Meervoudig Ruimtegebruik mag zich de laatste tijd in de beleids- en gedachtevorming rond de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland in een grote belangstelling verheugen. Ook waterbeheerders lijken het begrip inmiddels tot hun standaardjargon te rekenen. Hiervan getuigen de recente beleidsnota's en plannen over het "waterbeheer van de toekomst". Het concept Meervoudig Ruimtegebruik wordt daarin vooral naar voren geschoven vanuit de wens om waterhuishoudkundige vraagstukken rond veiligheid en wateroverlast aan te pakken via "ruimtelijke maatregelen". Er wordt – letterlijk en figuurlijk – meer ruimte voor watersystemen gezocht. In een intensief gebruikt land als het onze betekent het zoeken naar ruimte onmiddellijk ook het openen van discussie met andere spelers (beslissers, gebruikers, bewoners) in het ruimtelijk ordeningsspel. Daarbij ligt het voor de hand de mogelijkheden af te tasten die (toepassing van) het concept Meervoudig Ruimtegebruik biedt. Mogelijkheden om partijen samen te brengen; om waar mogelijk gebieden – in ruimte of tijd – voor meerdere doelen te benutten; om ruimte te scheppen voor efficiënter of intensiever gebruik...

Vanuit dit perspectief is de studie "*Praktijkervaringen met meervoudig ruimtegebruik binnen watergerelateerde projecten*" uitgevoerd. De studie maakt deel uit van het project Meervoudig Ruimtegebruik van de *Waterverkenningen* van het Directoraat-Generaal Water en Rijkswaterstaat. Via dit programma worden actuele thema's verkend die voor het beleid op het terrein van de waterhuishouding van belang zijn of dat in de nabije toekomst zullen worden.

De studie "*Praktijkervaringen met meervoudig ruimtegebruik binnen watergerelateerde projecten*" bevat een overzicht van praktijkprojecten waarin meervoudig ruimtegebruik en waterbeheer aan de orde zijn. In totaal zijn 99 projecten gevonden en op hoofdlijnen getypeerd naar *watersysteem, regio, stadium, functie combinaties, schaal* en *initiatiefnemer*. Hiermee is een momentopname gemaakt van de huidige stand van zaken rond meervoudig ruimtegebruik en waterbeheer. Het overzicht bevestigt overigens de vermoedens dat meervoudigheid in relatie tot waterhuishoudkundige functies vooral wordt gezocht bij 'natuur' (36 %), 'recreatie' (23 %), 'wonen' (17%) en 'landbouw' (13 %).

Uit het totale overzicht van de 99 projecten zijn er 7 voor nadere analyse geselecteerd. Bij deze projecten is nagegaan in hoeverre oorspronkelijke doelen zijn gerealiseerd en welke "faal" en "slaagfactoren" daarop van invloed zijn. Hiertoe zijn plandocumenten bestudeerd en gesprekken gevoerd met sleutelpersonen uit de projecten aan de hand van een speciaal voor dit doel ontwikkeld *analysekader*. De uitkomsten van de analyse zijn in schema's weergegeven, waarbij beoogde en gerealiseerde doelen rond "meervoudigheid" en "waterbeheer" tegen elkaar zijn uitgezet. Opvallend is daarin dat hoge ambities ten aanzien van meervoudigheid bij de uitwerking van de projecten buiten beeld raken. Bij de uitvoering krijgen vormen van gebruik doorgaans weer hun 'eigen' exclusieve ruimte toebedeeld, hetgeen de vraag oproept in hoeverre dan nog van meervoudig ruimtegebruik gesproken kan worden.

De studie "*Praktijkervaringen met meervoudig ruimtegebruik binnen watergerelateerde projecten*" maakt duidelijk dat de weg naar feitelijke implementatie van meervoudig

ruimtegebruik in het waterbeheer nog lang en zeker niet overal makkelijk begaanbaar zal blijken. Het benutten van de ervaringen zoals neergelegd in dit rapport kan bijdragen die weg te effenen. Dat is ook de doelstelling van de vervolgactiviteiten in het kader van het project Meervoudig Ruimtegebruik uit de Waterverkenningen.

Michaël van Buuren

Projectleider Waterverkenningen project Meervoudig Ruimtegebruik

Lelystad, mei 2002

Samenvatting

Het voor u liggende rapport bevat de resultaten van een inventarisatie en analyse van watergerelateerde projecten waarbij toepassing van het concept ‘meervoudig ruimtegebruik’ aan de orde is. De inventarisatie heeft geresulteerd in een lijst van bijna 100 projecten. Uit deze lijst zijn zeven projecten geselecteerd en nader bestudeerd om zicht te krijgen op een aantal belangrijke succes- en faalfactoren die een rol kunnen spelen bij praktische uitvoering van watergerelateerde meervoudig ruimtegebruik projecten.

Een inventarisatie van de stand van zaken van meervoudig ruimtegebruik binnen het waterbeheer levert een nogal somber beeld op. Er zijn op lokale schaal wel talrijke voorbeelden van ‘win-win’ projecten waarbij het vooral gaat om combinaties van natuur en recreatie (en landbouw, wonen en delfstoffenwinning in mindere mate). Vermenging van functies die met elkaar conflicteren komen weinig voor en de indruk is daarbij dat problemen ontstaan door verkokerde financieringsstructuren, gebrekkige organisatie bij grote complexe projecten en soms door ontoereikende technische kennis. Vanuit de landbouw lijkt anderzijds de interesse voor gecombineerd gebruik in sommige streken toe te nemen, getuige de opkomst van agrarisch natuurbeheer en agrotourisme. Tevens zal de verslechterende positie van de landbouw in sommige gebieden resulteren in een grotere interesse in vergoedingen voor ‘waterdiensten’. In sommige gevallen (vaak wanneer functies elkaar uitsluiten) moet grond worden verworven hetgeen duur en door de lage grondmobiliteit uiterst tijdrovend is. Er moet daarbij gezocht worden naar koppeling aan economisch sterke functies of verschillende beleidsdoelen. Gezien de grote ruimtevraag voor waterberging als gevolg van de beleidskeuze ‘ruimte voor water’ is deze optie duur. Voor de toenemende vraag naar ruimte voor water lijkt vooral het vermengen van functies op dit moment relevant. Daarbij kan, maar lang niet altijd, sprake zijn van wederzijds voordeel. Hoe dan ook: meervoudigheid kost geld en vergt een goede organisatie en samenwerking.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Gedreven door trends als klimaatverandering, zeespiegelstijging en bodemdaling is het besef gegroeid dat het waterbeheer niet zonder meer op de huidige voet door kan blijven gaan. Er is dan ook een omslag gemaakt naar het ‘Ruimte voor Water’ beleid (ministerie van V&W, 2000). Water zou meer ruimte moeten krijgen en een belangrijker uitgangspunt moeten worden in ruimtelijke planvorming, maar ruimte is schaars en duur.

Binnen Rijkswaterstaat wordt veel aandacht besteed aan meervoudig ruimtegebruik in relatie tot waterbeheer. Via meervoudig ruimtegebruik zou het mogelijk zijn om op betrekkelijk makkelijke en goedkope wijze ruimte te kunnen vinden voor het ruimte voor water beleid. De aandacht voor het concept meervoudig ruimtegebruik heeft zich onder andere vertaald in het programma ‘Meervoudig Ruimtegebruik’ dat is opgezet in het kader van de ‘*Waterverkenningen*’. In dit programma wordt het thema ‘meervoudig ruimtegebruik’ nader verkend op de beleidspotenties relevant voor het waterbeheer. In het programma ‘meervoudig ruimtegebruik’ wordt de praktische betekenis van meervoudig ruimtegebruik voor het waterbeheer verkend. Vandaar dat de aandacht vooral uitgaat naar het bestuderen van concrete gebiedsgerichte praktijkprojecten.

Vanuit het programma ‘Meervoudig Ruimtegebruik’ binnen de waterverkenningen is behoefte aan een systematisch overzicht en een gedegen beschrijving van relevante initiatieven rond meervoudig ruimtegebruik in relatie met waterbeheer die reeds zijn gestart of binnenkort zullen worden gestart. Het Instituut Voor Milieuvraagstukken (IVM) van de Vrije Universiteit te Amsterdam heeft in dit verband een inventarisatie en eerste analyse uitgevoerd van watergerelateerde projecten waarbij toepassing van het concept ‘meervoudig ruimtegebruik’ aan de orde is.

1.2 Doel van de inventarisatie

Het doel van de inventarisatie is in de eerste plaats om een overzicht te verkrijgen van lopende watergerelateerde praktijkprojecten waarbij toepassing van het concept ‘meervoudig ruimtegebruik’ aan de orde is. Een aantal praktijkprojecten is nader bestudeerd om zicht te krijgen op belangrijke succes- en faalfactoren die een rol kunnen spelen bij praktische uitvoering van watergerelateerde meervoudig ruimtegebruikprojecten. Op basis van de resultaten van de analyse van praktijkprojecten worden aanbevelingen gedaan ten aanzien van de potenties van meervoudig ruimtegebruik binnen het waterbeheer en wat daarbij de eventuele hiaten in de kennis zijn.

1.3 Aanpak

Om te kunnen komen tot een systematische inventarisatie van concrete initiatieven is eerst een aantal begrippen afgebakend en aangescherpt. Vervolgens is een inventarisatie gemaakt van projecten op het gebied van meervoudig ruimtegebruik en waterbeheer. Tijdens deze inventarisatie is een zo breed mogelijke lijst van projecten samengesteld

door gericht te zoeken bij bekende netwerken en sleutelpersonen in het veld. Daarnaast is een uitvoerige bronnen- en internetsearch uitgevoerd en zijn telefonische interviews afgenomen met een diverse instanties zoals provincies, waterschappen en natuurorganisaties.

Vervolgens zijn zeven projecten geselecteerd voor een nadere analyse. Voor deze projecten is bepaald hoe doel en realisatie zich tot elkaar verhouden en wat daarbij de belangrijkste verklarende factoren zijn geweest. Het gaat hierbij zowel om de inhoudelijk technische kant van meervoudig ruimtegebruik (oftewel wat kan gecombineerd worden?) als om de procesmatige bestuurlijke ervaringen (oftewel hoe kan meervoudig ruimtegebruik in watergerelateerde projecten worden geïmplementeerd?). Deze inhoudelijke en procesmatige aspecten worden systematisch geanalyseerd aan de hand van een analysekader dat hiervoor is ontwikkeld.

1.4 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 gaat in op de achtergronden en betekenis van een aantal relevante begrippen voor deze studie. In hoofdstuk 3 worden de resultaten van de inventarisatie van projecten beschreven. De groslijst van projecten is overigens in bijlage I opgenomen. Voor het doel van de studie is een analysemethodiek ontwikkeld om de belangrijkste technisch/inhoudelijke en bestuurlijk/procesmatige aspecten voor het voetlicht te brengen. Hoofdstuk 4 gaat in op deze methode voor de analyse. In hoofdstuk 5 worden de resultaten beschreven van de analyse van zeven geselecteerde cases. Hoofdstuk 6 beschrijft de conclusies van deze studie.

2. Afbakening, begripsbepaling en selectieprocedure voor projecten

2.1 Inleiding

Deze studie is gericht op het inventariseren van projecten op het gebied van waterbeheer waarbij gezocht wordt naar mogelijkheden voor meervoudig ruimtegebruik. In dit hoofdstuk proberen we te verduidelijken wat we hier onder verstaan. Waar hebben we het precies over bij meervoudig ruimtegebruik en op welke aspecten van het waterbeheer richten we onze zoektocht?

2.2 Het ‘moderne’ waterbeheer

Het waterbeheer in Nederland staat voor een belangrijke uitdaging. Watersystemen zijn in de loop der jaren steeds verder gereguleerd waardoor grote gebieden kwetsbaarder zijn geworden voor veranderingen zoals zeespiegelstijging, veranderende regenvalpatronen en sterk wisselende rivierafvoer. Tegelijkertijd daalt de bodem. Er is veel meer ruimte nodig voor het water. En dat is geen sinecure in ons toch al dicht bevolkte en intensief gebruikte land waar ruimte schaars is.

Hoewel technische ingrepen de veiligheid ook in de volgende eeuw kunnen waarborgen, neemt het besef inmiddels toe dat een traditionele technische benadering op termijn geen aantrekkelijke weg is. Meer ruimte geven aan water en versterking van zelfregulerende systemen lijkt aantrekkelijker, met name voor de lange termijn. Water zou meer ruimte moeten krijgen en een belangrijker en meer sturend uitgangspunt moeten worden in ruimtelijke planvorming, maar ruimte is schaars en duur. Vandaar dat meervoudig ruimtegebruik vanuit het perspectief van de waterbeheerder een interessante optie lijkt. Via gecombineerd gebruik zou het op relatief gemakkelijke wijze mogelijk zijn om de benodigde extra ruimte voor water te kunnen vinden.

De veranderingen in het omgaan met water houden dan ook sterk verband met ruimtelijke ordening. In verschillende recente nota's komt de relatie van water met de ruimtelijke inrichting duidelijk naar voren, zoals in de 4^e Nota Waterhuishouding (ministerie van V&W, 2000); Anders omgaan met Water (ministerie van V&W, 2001), de Nota Waterbeleid in de 21^e Eeuw (commissie WB21, 2001) en Het Blauwe Goud verzilveren (Rathenau Instituut, 2001) en de 5^e nota Ruimtelijke Ordening (ministerie van Vrom, 2001). Deze nota's zijn het vertrekpunt geweest van deze studie.

2.3 Het concept “Meervoudig Ruimtegebruik”

Meervoudig ruimtegebruik is een verzamelbegrip. In algemene zin is ruimtegebruik meervoudig wanneer ‘de ruimte’ een functie heeft voor meer dan één vorm van gebruik. Dit kan op verschillende manieren optreden. Over het algemeen worden onderscheiden:

1. Intensivering van het ruimtegebruik. Meer van dezelfde functie, dezelfde vierkante meter grond wordt intensiever gebruikt voor dat doel/ die functie.

2. Verweving van ruimtegebruik. Verschillende functies maken gebruik van dezelfde ruimte, zoals recreatie en natuur of kamperen bij de boer.
3. Benutten van de derde dimensie. Denk hierbij aan het stapelen van functies (zoals wonen boven winkels) of, ondergronds bouwen.
4. Benutten van de vierde dimensie; afwisseling in de tijd. Uiterwaarden dienen als waterberging in de winter, in de zomer voor recreatie en agrarisch gebruik

Tot op zekere hoogte kan het accent op functiecombinatie worden gezien als een paradigmaverandering: een fundamentele wisseling in het denken over welke functies op welke manier ruimtelijk dienen te worden ingebed (Lagendijk en Wissershof, 1999). Het concept staat daarmee in tegenstelling tot de strikte functiescheiding. In het waterbeheer heeft de functiescheiding decennia lang het denken gedomineerd. Het water is strikt gescheiden van het land hetgeen geresulteerd heeft in sterk gescheiden en gereguleerde systemen.

Meervoudig ruimtegebruik is nauw verwant aan het thema 'functiecombinatie'. Het begrip 'meekoppeling', en het 'win-win' concept zijn vooral in de aandacht gekomen na de introductie van de Ecologische Hoofdstructuur zoals aangegeven in het Natuurbeleidsplan (1989). In de Nota Landschap (1992) staat de multifunctionaliteit van de ruimte al centraal.

Wanneer we de interesse voor meervoudig ruimtegebruik vanuit het 'ruimte voor water' beleid vergelijken met de aandacht vanuit het landschaps- of ruimtelijk beleid valt op dat er verschillende vooropgezette beelden lijken te bestaan. Vanuit het 'ruimte voor water' perspectief is meervoudig ruimtegebruik een *middel* om op relatief efficiënte en goedkope wijze de benodigde ruimte te vinden. Vanuit het landschapsbeleid wordt meervoudigheid vooral in verband gebracht met 'ruimtelijke kwaliteit' en wordt meervoudigheid gezien als een mogelijk *doel*. Meervoudigheid kan de kwaliteit van de ruimte in sommige gevallen vergroten en is dan een doel op zich.

Meervoudig ruimtegebruik als een *middel* hangt samen met het gegeven dat het in ons intensief gebruikte en dichtbevolkte land geen sinecure is om de voor het nieuwe, 'ruimtelijke' waterbeleid de benodigde en omvangrijke arealen te vinden. Het idee is dat door het zoeken naar combinaties van gebruik - in welke aard of welk type dan ook - het gemakkelijker wordt om die ruimte ook daadwerkelijk voor de watersystemen te vinden.

Meervoudig ruimtegebruik als *doel op zich* houdt verband met vergroting van de ruimtelijke kwaliteit en wordt dan een ontwerpopgave. Overigens moet hierbij benadrukt worden dat het inpassen van nieuwe functies in bestaande patronen niet altijd leidt tot een kwalitatief hoogwaardig landschap. Meervoudig ruimtegebruik hoeft niet altijd te betekenen dat de totale kwaliteit van het gebied toeneemt. Binnen de ruimtelijke ordening wordt in dit verband gesproken van 'ruimtelijke kwaliteit' van gebieden. De nota landschap (1992) onderscheidt 'landschapskwaliteit' en verstaat daaronder een combinatie van esthetische, ecologische en economisch functionele kwaliteiten van een gebied. In de Leefomgevingbalans (RIVM, 1998) wordt de kwaliteit van de leefomgeving benaderd vanuit ecologisch, economisch en sociaal-maatschappelijk perspectief. Binnen het Rijkswaterstaat project 'Baten van Water' worden maatregelen geëvalueerd op hun kosten en baten op ecologisch, sociaal-maatschappelijk en economisch gebied. In de 5^e nota Ruimtelijke Ordening worden zeven criteria genoemd voor ruimtelijke kwaliteit, te we-

ten:

- ruimtelijke diversiteit
- economische en maatschappelijke functionaliteit
- culturele diversiteit
- sociale rechtvaardigheid
- duurzaamheid
- aantrekkelijkheid
- menselijke maat

Zo zijn er verschillende perspectieven op wat de totale kwaliteit van een gebied nu bepaald. De daadwerkelijke bijdrage van meervoudig ruimtegebruik aan ruimtelijke kwaliteit kan in principe positief, neutraal of negatief zijn en dat is steeds afhankelijk van:

- welk ‘aspect’ van ruimtelijke kwaliteit in ogenschouw wordt genomen;
- wat de feitelijke aard / invulling is die aan de betreffende vorm van meervoudig ruimtegebruik wordt gegeven.

Schaalaspecten zijn van groot belang bij meervoudig ruimtegebruik. Wanneer we spreken over een stad en we die stad beschouwen als een homogene eenheid (één functie: een stedelijke) dan is sprake van monofunctioneel ruimtegebruik. Binnen die stad kunnen echter gebieden worden onderscheiden met verschillende functies: kantoren, fabrieken, etc. (productie), sportvelden, woonwijken, stadsparken etc. Stadsparken kunnen weer verschillende functies hebben zoals recreatie, eventueel waterberging, natuur(verbindingszones). Het is dus van belang om te expliciteren voor welke ruimtelijke resolutie is gekozen, immers wat op regionaal niveau meervoudig ruimtegebruik is hoeft dat op lokaal schaalniveau niet te zijn. Ook moeten we onderscheid maken tussen meervoudigheid op het niveau van doelstellingen en op het niveau van uitvoering. Er kunnen binnen projecten meerdere doelen worden nagestreefd die via ruimtelijke scheiding van functies gestalte worden gegeven.

3. Inventarisatie van projecten

3.1 Inleiding

Bij een inventarisatie is gezocht naar projecten die gerelateerd zijn aan waterbeheer (zowel water kwantiteit als kwaliteit) in de lijn van de aanbevelingen van de Commissie Waterbeheer in de 21^e Eeuw, maar daarbij ook bijdragen aan 1 of meerdere gebruiksfuncties. Dit kan door een efficiëntere benutting van het ruimtegebruik, of door verweving van functies, door stapeling van functies, of door opeenvolging in de tijd.

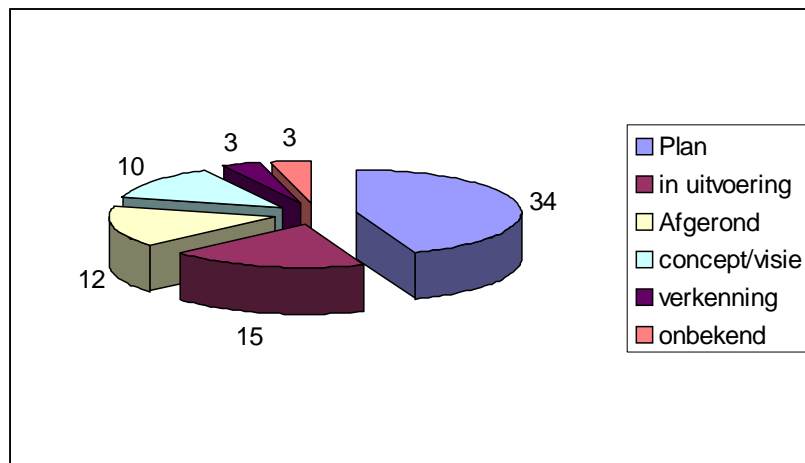
De projectenlijst is samengesteld op basis van literatuur, internet studie en een aantal interviews. De lijst geeft een momentane indruk van de praktijk van de toepassing van meervoudig ruimtegebruik binnen het waterbeheer. Deze praktijk is sterk in ontwikkeling en de lijst kan daarom nooit een volledig beeld geven. Het overzicht geeft dan ook slechts een eerste indruk van de stand van zaken.

In de projectenlijst is onderscheid gemaakt tussen een aantal watersystemen: de rivieren, het polder/boezem systeem, beken, rivieren, grote binnenwateren, de kustzone en stedelijk water. De beleidslijnen voor deze watersystemen liggen min of meer vast in het rijksbeleid zoals dat is verwoord in de nota 'Anders omgaan met water (2001)'. Het doel van deze inventarisatie is (onder andere) om een overzicht te geven van de stand van zaken omtrent te implementatie van meervoudig ruimtegebruik in de verschillende watersystemen. Ook het stadium waarin de projecten zich bevinden is opgenomen in de inventarisatie. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen visie, plan, uitvoering en afgerond. In de lijst is tevens onderscheid gemaakt tussen functies die worden gecombineerd. Daarbij is getracht om deze zo specifiek mogelijk aan te geven maar dat bleek niet in alle gevallen mogelijk. Tenslotte zijn schaalniveau en voorzover bekend de initiatiefnemers opgenomen in de tabel.

In Appendix I zijn de geïnventariseerde projecten weergegeven. In Appendix II is een korte beschrijving opgenomen van de geïnventariseerde projecten.

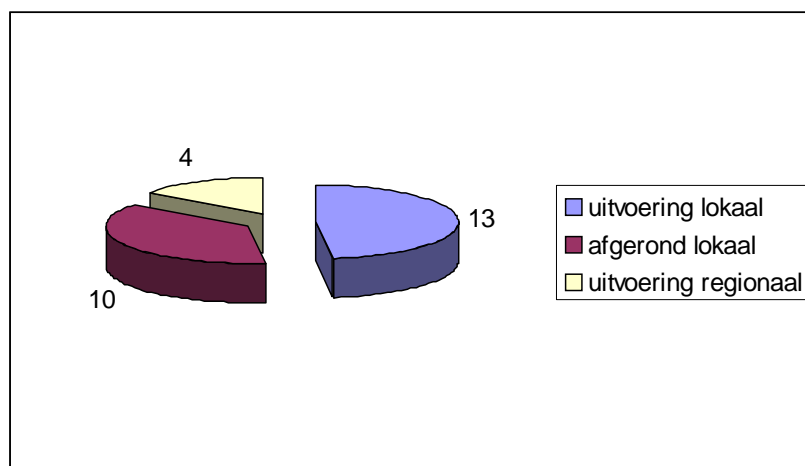
3.2 Resultaten van de inventarisatie

In totaal zijn bijna 100 watergerelateerde projecten geïnventariseerd waarbij meervoudig ruimtegebruik een rol heeft gespeeld (zie Appendix I en II). Van sommige projecten was de informatie echter zo summier dat ze in de analyse buiten beschouwing zijn gelaten. Van in totaal 77 projecten is bekeken om welke functies het gaat, in welk stadium de projecten zich bevonden en op welk schaalniveau ze van toepassing zijn. In Figuur 3.1 staat weergegeven in welk stadium de projecten zich bevonden op het moment van de inventarisatie.

Figuur 3.1 Het stadium van de 77 geïnventariseerde projecten.

Uit Figuur 3.1 valt op te maken dat het grootste deel van de gevonden projecten zich nog in de planfase bevindt (totaal 47 projecten: 34 plannen, 10 visies, 3 verkenningen). Van alle projecten zijn er 27 afgerond of in uitvoering. De plannen in de uitvoeringsfase of reeds uitgevoerde projecten bevinden zich nagenoeg allemaal op lokaal niveau, hetgeen blijkt uit Figuur 3.2.

Figuur 3.2 Plannen in uitvoering of afgerond op verschillende schaalniveaus.

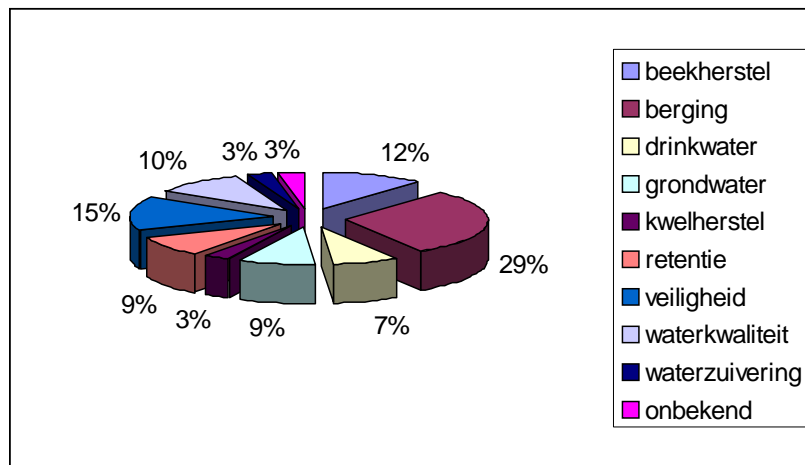
Voorts zijn de volgende functiecombinaties een verschillend aantal keren voorgekomen, waarbij onderscheid is gemaakt tussen ‘typische’ water gerelateerde aspecten en overige vormen van gebruik. Deze komen in verschillende combinaties voor waarbij soms combinaties van twee tot meer dan vijf verschillende vormen zijn genoemd. De volgende combinaties van waterfuncties met overige functies komen het meeste voor:

Tabel 3.1 Combinaties van waterfuncties met overige functies

Functiecombinatie	Aantal
Berging en natuur	19
Berging en recreatie	11
Berging en wonen / werken	10
Retentie en natuur	8
Veiligheid en natuur	8
Retentie en landbouw	5
Drinkwater en natuur	5
Berging en landbouw	5
Retentie en recreatie	4
Veiligheid en recreatie	3
Veiligheid en delfstoffen	3
Retentie en wonen / werken	3
Drinkwater en recreatie	3
Grondwater en wonen / werken	3
Drinkwater en landbouw	2
Grondwater en natuur	2
Waterzuivering	2

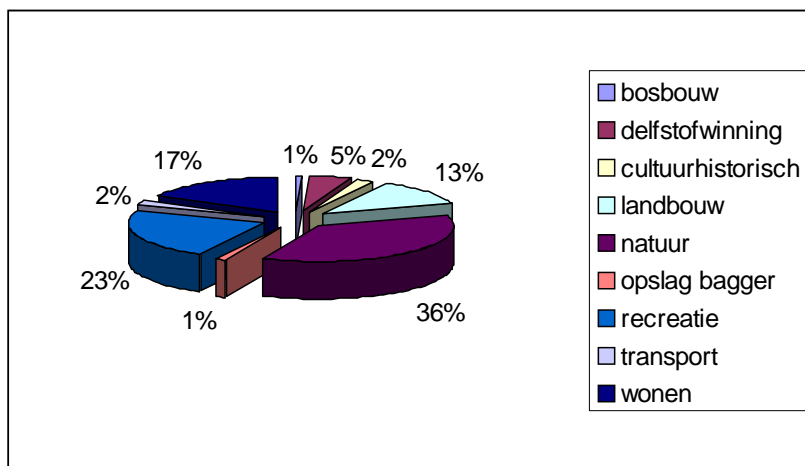
In figuur 3.3 valt af te lezen dat het bij alle gevonden combinaties in 29 % van de gevallen gaat om een combinatie met berging; in 15 % van de gevallen gaat het om veiligheid; in 12 % gaat het om beekherstel en 10 % betreft waterkwaliteit.

Figuur 3.3 frequentie van het voorkomen van waterfuncties

Uit figuur 3.4 wordt duidelijk dat een combinatie van natuur met watergerelateerde functies verreweg het meest wordt aangetroffen (36%), gevolgd door recreatie (23%), wonen (17%) en landbouw (13%).

Figuur 3.4 De frequentie van voorkomende overige functies

Berging en veiligheid zijn de meest voorkomende waterfuncties en die worden vooral gecombineerd met natuur, recreatie en in mindere mate met wonen en landbouw. Natuur en recreatie worden dus regelmatig gecombineerd in waterprojecten. Ook landbouw en wonen komen we een aantal keren tegen, maar vooral nog bij projecten die zich in de planfase bevinden. Bij deze laatste functies is het daarnaast nog de vraag of daadwerkelijk sprake is van meervoudig gebruik van dezelfde ruimte. Er zijn nog nauwelijks voorbeelden gevonden waarbij water(berging) en agrarisch gebruik op dezelfde plek worden gecombineerd. In de meeste gevallen gaat het om een verplaatsing van de landbouw of om het beter aanpassen van de watervoorziening aan de wensen van de landbouw, waardoor de sector wel profiteert van de veranderingen. Ook bij wonen gaat het vaak om wonen in de nabijheid van water en is wel sprake van een koppeling, maar niet van fysieke combinatie in dezelfde ruimte. Dit is overigens ook vaak het geval bij combinaties met natuur en recreatie. In de praktijk lijkt het concept meervoudig ruimtegebruik vaak van toepassing te zijn op het niveau van doelstellingen (meervoudige doelen) en lang niet altijd op het niveau van uitvoering (fysieke verweving van functies).

4. Methodiek voor de analyse

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk behandelen we het analysekader waarmee we een beperkt aantal praktijkvoorbeelden van meervoudig ruimtegebruik op een systematische wijze willen beschrijven. Doel van dit analysekader is het op een efficiënte wijze en binnen een zo kort mogelijk tijdsbestek verkrijgen van een eerste beeld van de succes- en faalfactoren bij de in het kader van het project te analyseren cases. Met dit kader worden de geselecteerde cases op een vergelijkbare wijze geanalyseerd waardoor mogelijk generieke conclusies met betrekking tot toepassing van het concept meervoudig ruimtegebruik bij waterbeheer kunnen worden ontdekt. Het gaat daarbij om een eerste peiling van ervaringen met de toepassing van het concept ‘meervoudig ruimtegebruik’: waar loopt men zoal tegenaan?

Het is nadrukkelijk niet het doel om een volledig overzicht te kunnen geven in de potentie van meervoudig ruimtegebruik voor het waterbeheer. Daarvoor is de studie te beperkt. Wel kunnen de geanalyseerde cases een beeld geven van de kansen en belemmeringen die men in de praktijk tegenkomt. Indirect zal wel worden geprobeerd om aan te geven waar meervoudig ruimtegebruik kansrijk zou kunnen worden toegepast.

4.2 Vaststellen van de verhouding tussen het doel en de realisatie

Bij de analyse van projecten is het van belang om eerst te bepalen of het project succesvol is geweest in het realiseren van vooraf gestelde doelen. In de doelstelling wordt een aantal beoogde effecten beschreven en als een project is afgerond kan gekeken worden in welke mate de voorspelde effecten zijn opgetreden en wat eventueel neveneffecten zijn. Aan de hand hiervan kan bepaald worden in hoeverre een project geslaagd is. De oorzaken van het al of niet bereiken van de gewenste effecten kan vervolgens worden verklaard aan de hand van succes en faalfactoren. Bij de analyse moet daarom eerst antwoord komen op de volgende vraag:

1. Wat was het primaire doel (ambitie) van het project, welk(e) effect(en) werd(en) beoogd? Wat waren de afgeleide doelen; positieve nevendoelen / zij effecten?
2. Wat is van de primaire en nevendoelen terechtgekomen: fysieke effecten met betrekking tot de nagestreefde doelen ten aanzien van water en grondgebruik en neveneffecten (bijvoorbeeld op de bedrijvigheid in een regio). Wat waren negatieve en positieve neveneffecten?

4.3 Succes- en faalfactoren

Vervolgens kan worden geanalyseerd wat de mogelijke oorzaken zijn van de geconstateerde successen en tegenvallers aan de hand van een aantal thema's die hier kort worden aangehaald.

Het is niet voor het eerst dat is getracht om een overzicht te geven van succes- en faalfactoren bij de uitvoering van het waterbeleid. In box 1. volgt een overzicht van succes- en faalfactoren die in eerdere studies zijn onderscheiden (te weten: RMNO advies ‘De

ruimte benutten'; 'Over Stromen', RMNO, NRLO en ATW advies; 'Het Blauwe Goud Verzilveren' Rathenau Instituut; 'Parels van vernieuwend waterbeheer', 'Evaluatie van de Tugelrooyse Beek' en evaluatie van het Maaswerken project).

Box 1. Succes- en faalfactoren bij waterprojecten.

- bestuurlijke versnippering en verkokering, gebrekkige samenwerking tussen bestuurlijke niveaus en beleidsvelden, daardoor bestaan ook evenzoveel verschillende plannen en visies.
- gebrek aan draagvlak, lokale weerstand bij burgers
- gebrekkige communicatie, inspraak maar geen invloed; gebrek aan participatie in planvoorbereiding.
- ontbreken van een beoordelingskader, waardoor op verschillende niveaus verschillende afwegingen worden gemaakt
- ontbreken van een overkoepelende visie waarover overeenstemming bestaat op de verschillende niveaus.
- Gebrekkige regie: bij waterbeheer zijn vele overheden betrokken, maar wie nu de verantwoordelijkheid draagt is onduidelijk. Hierdoor ontstaat een gebrek aan daadkracht.
- Versnippering in organisaties die niet samenwerken: iedereen werkt aan een stukje van het geheel.
- Geen integratie van α -, β - en γ -kennis: ook de kennisinfrastructuur is verkokerd en is (nog steeds) vooral technisch georiënteerd.
- Gebrek aan kennis: relaties zijn soms onbekend (effecten van waterberging op natuur, recreatie en landbouw, effectiviteit van maatregelen ter verkleining van overstromingsrisico's), lokale gebiedskennis wordt onvoldoende ingezet in het ontwerp van plannen
- Cultuur van de watersector: technisch, 0-risico acceptatie
- Financiën: de beschikbaarheid van geld is van belang om iets gedaan te krijgen; mooie (meervoudige) oplossingen kosten geld. Anderzijds kan een gebrek aan financiële middelen de uitvoering van een plan blokkeren.
- Duidelijkheid over wie wat gaat financieren
- Restricties: juridische belemmeringen, een veelheid aan plannen, richtlijnen, voorschriften, wetten en regelingen.
- Tegenstrijdige belangen: soms is het onvermijdelijk dat lokaal de lasten worden gedragen voor projecten die van nationaal belang zijn.
- Water is onvoldoende geïntegreerd in de ruimtelijke ordening.
- Gebrek aan urgentie: langzame processen die op lange termijn tot problemen leiden.
- Gebrekkig instrumentarium: wetten, regelingen etc. zijn sectoraal van insteek.

Deze meer generieke succes- en faalfactoren zijn een inspiratiebron geweest bij het vaststellen van het analysekader. Om op een gestructureerde wijze om te gaan met succes- en faalfactoren is onderscheid gemaakt tussen *technisch inhoudelijke* factoren (oftewel wat kan gecombineerd worden?) en *procesmatige bestuurlijke* factoren (oftewel hoe kan meervoudig ruimtegebruik in watergerelateerde projecten worden geïmplementeerd?). In het analysekader zijn deze thema's uitgewerkt in een aantal vragen die tijdens het onderzoek aan de orde zullen komen.

4.4 Technisch inhoudelijke aspecten van meervoudig ruimtegebruik en waterbeheer

Bij technisch inhoudelijke aspecten gaat het om de 'verenigbaarheid' van verschillende functies in een gebied. Dit samenbrengen van functies in dezelfde ruimte kan voordelen opleveren, maar kan ook betekenen dat functies met elkaar conflicteren. Een manier om de interacties tussen verschillende gebruikers te kenmerken is door de kijken naar het type respons. Van der Ploeg (1979) maakte daarbij onderscheid tussen: indifferentie, competitie, mutualisme en exclusie. Bij indifferentie gaan twee functies met elkaar samen

zonder dat een daarvan een voor- of nadeel ondervindt. Wanneer er competitie optreedt is sprake van een nadelige invloed op de ene functie als gevolg van de introductie van een andere functie: de ene functie heeft profijt van de relatie terwijl de ander er nadelen van ondervindt. Bij mutualisme ondervindt een of beide functies een voordeel zonder dat daar een nadeel tegenover staat. Bij exclusie kunnen functies niet naast elkaar bestaan.

Indifferentie of mutualistische relaties treden op als functies elkaar ‘van nature’ redelijk verdragen. In dat geval zijn er geen of weinig verliezers. Deze vormen van meervoudig ruimtegebruik zijn dan ook overal te vinden en het zoeken naar deze win-win mogelijkheden is zeker niet nieuw. Dat wil overigens nog niet zeggen dat deze win-win opties ook overal worden benut.

Wanneer sprake is van competitie gaat het gaat bij de combinatie van conflicterende functies telkens om een afweging:

“Weegt de toegevoegde waarde van de functiecombinatie op tegen het verlies van de individuele functie(s)?”

Het gaat hierbij om een zoektocht naar de (vage) grenzen van het acceptabele en die keuze kan niet objectief en volledig analytisch tot stand komen (Van der Ploeg, 1979). Neem het voorbeeld van waterberging in landbouwgebieden. Op zeer geschikte gronden zal een boer het eerder onacceptabel vinden als zijn land periodiek onder water komt te staan. De schade zal groot zijn en de toegevoegde waarde van de functiecombinatie zal derhalve groot moeten zijn om te compensatie te kunnen financieren en te kunnen legitimeren. Het kan zelfs zo zijn dat de betreffende boer de schade niet te compenseren vindt. In dit geval is de onderhandelingsruimte beperkt, en als het hogere belang dan zo groot is rest waarschijnlijk maar 1 alternatief en dat is onteigening. In het geval waarbij de boer met slechte grond te maken heeft zal er meer onderhandelingsruimte zijn: hij heeft weliswaar productieverlies maar hij is wellicht ontvankelijker voor compensatie.

Het is dus moeilijk om voor conflicterende functies op voorhand te kunnen vaststellen of de meerwaarde van de functiecombinatie opweegt tegen het (productie)verlies van de individuele functie als gevolg van de introductie van een andere functie. Met andere woorden de grenzen aan het acceptabele zijn moeilijk vast te stellen. Dit is een proces van onderhandeling dat in ieder gebied opnieuw zal moeten worden doorlopen.

Het is daarom zinvol om aan de hand van praktijkvoorbeelden te beschrijven *onder welke condities* combinaties van functies tot toegevoegde waarde leiden. Wanneer alleen wordt gekeken naar de functies, los van een gebiedscontext, kunnen slechts uitspraken van algemene aard worden gedaan over de aard van de interactie (mutualistisch, competitie, exclusie of indifferent). De condities in een bepaalde concrete situatie bepalen vervolgens of de combinatie van conflicterende functies toch succesvol zou kunnen zijn.

Aan de hand van een aantal praktijkvoorbeelden wordt getracht meer grip te krijgen op deze condities. Daarvoor hanteren wij een analysekader waarin de volgende aspecten aan bod komen:

1. De aard van de relaties: Was er sprake van in beginsel conflicterende functies, of versterkten de functies elkaar? Het ligt voor de hand dat projecten moeizamer verlopen naarmate de conflicten tussen grondgebruikfuncties groter zijn. Deze conflicten kunnen het gevolg zijn van fysieke belemmeringen die de ene functie oplegt aan de

andere. Het kan echter ook zo zijn dat deze fysieke belemmeringen wel meevallen maar dat de relaties zodanig zijn verstoord dat er geen bereidheid is bij partijen om mee te werken aan functieveranderingen.

2. De uitgangssituatie: de condities in de uitgangssituatie kunnen bepalend zijn voor de veranderingsbereidheid. Wanneer bijvoorbeeld de toekomstperspectieven minder gunstig zijn zal men ontvankelijker zijn voor nieuwe plannen. Ook is het van belang wie grondeigenaar is. Grondverwerving kan een belangrijk obstakel vormen bij de uitvoering van projecten.
3. Kennis: het gaat hierbij om onzekerheden over de verwachte effecten van de introductie van meervoudig ruimtegebruik: 'je weet wat je hebt en nog niet wat je zult krijgen'. De beschikbaarheid van kennis en de betrouwbaarheid van die kennis kunnen een belangrijke rol spelen. Kennis lijkt vooral een signalerende en initiërende rol te spelen. Juist bij de uitvoering van projecten komen echter belangrijke nieuwe kennisvragen naar voren. Veel van deze vereiste kennis is dan ook locatiespecifiek, zoals bijvoorbeeld het verwachte ecologisch succes van ingrepen, de te verwachte hinder van muggen en eventuele wateroverlast en de gevolgen voor de hydrologie in het plangebied. Hiernaast liggen er nog een aantal belangrijke kennisvragen op het raakvlak van economie en ecologie, zoals bijvoorbeeld kennis over de sociaal-economische kosten en baten van natte natuur, de verenigbaarheid van gebruiksfuncties met natuurfuncties en de ruimtelijke relaties tussen functies.
4. Overeenstemming over doelen en waarden: partijen kunnen verschillend denken over doelen en waarden in het gebied. Een voorbeeld is het verschillend perspectief van sommige agrariërs en natuurbeschermers op natuurwaarden. Boeren zien hun landbouwgebieden als natuur terwijl natuurbeschermers daar dikwijls anders over denken.

Deze variabelen zijn geoperationaliseerd door ze in te bedden in een vast format. Dit format wordt strikt gevolgd voor elke casus. In Tabel 4.1 is dit format voor het analysekader weergegeven.

Tabel 4.1 Analyse kader voor technisch inhoudelijke aspecten.

Variabele	Vraag	Succes? Want,	Falen? Want
Aard van conflicten	Is er sprake van competitie, exclusie, of win-win of indifferentie? Speelden fysieke belemmeringen een rol of waren conflicten vooral het gevolg van verstoorde relaties? Zijn er nieuwe coalities gevormd?		
Uitgangssituatie	Hoe functioneert het gebied in de uitgangssituatie? Hoe zijn de toekomstperspectieven?		
Kennis	Wat was er op voorhand bekend over de effecten van de introductie van het meervoudig gebruik? Gaat het om gemeten of verwachte effecten? Was er voldoende kennis beschikbaar ten aanzien van doelstellingen, verwachte en onbedoelde effecten? Was er voldoende zicht op de beïnvloeding/relaties tussen de verschillende belangen? Was er overeenstemming over deze kennis of waren bepaalde aspecten omstreden, werd kennis geaccepteerd? Was de kennis toegankelijk; werd deze uitgewisseld?		
Doelen en waarden	Waren doelen en middelen helder gedefinieerd of bleven zij veelal impliciet? Zijn er gaande het proces wijzigingen opgetreden in de doelstellingen? Zijn er verschillende interpretaties gegeven aan waarden en doelen?		

4.5 Procesmatig bestuurlijke aspecten van meervoudig ruimtegebruik en waterbeheer

Naast technische/inhoudelijke aspecten kunnen procesmatig/bestuurlijke aspecten worden onderscheiden. In de verschillende projecten zijn ongetwijfeld verschillende ervaringen opgedaan met uiteenlopende benaderingen voor de planvorming. Daarnaast zullen in de praktijk van meervoudig ruimtegebruik de nodige bestuurlijke en juridische knelpunten aan de orde komen.

In de praktijk van het waterbeheer wordt steeds meer duidelijk dat de *manier waarop* projecten worden uitgevoerd uiterst bepalend kan zijn voor het succes van die projecten. Het is niet alleen belangrijk om te weten wat er moet gaan gebeuren, maar vooral ook hoe dat dan moet gebeuren. In het verleden zijn genoeg voorbeelden te vinden waarbij een slechte organisatie, samenwerking en communicatie hebben geleid tot vaak onverwachte complicaties. In de praktijk van het waterbeheer is mede als gevolg van die slechte ervaringen de aandacht toegenomen voor meer open of interactieve planvorming (zie o.a. Van Rooy, 1997; Van Ast, 2001; Hendriks et al., 1999).

Binnen planvormingsprocessen spelen vervolgens een aantal aspecten een rol. Bij de analyse zal aandacht worden geschonken aan de volgende aspecten.

1. Kennis. Zowel de toegankelijkheid, uitwisseling als de acceptatie van kennis zijn van belang. Hierbij valt te denken aan zowel wetenschappelijke als niet-wetenschappelijke kennis. Deze variabele refereert ook aan de eventuele eenzijdigheid van het kennisaanbod en de mate van kennisintegratie.
  - a) Was er voldoende kennis beschikbaar ten aanzien van doelstellingen, verwachte en onbedoelde effecten? Was deze kennis toegankelijk voor alle partijen?

- b) Was er overeenstemming over deze kennis of waren bepaalde aspecten omstreden?
- 2. Macht. Macht is gedefinieerd als het vermogen om te participeren in (politieke) besluitvorming (Hisschemöller, 1993). Het vermogen om te participeren is afhankelijk van een aantal zaken, zoals
  - a) *Formele bevoegdheden*: hiertoe behoort de bevoegdheid en het vermogen om andere partijen te dwingen tot iets waar zij uit vrije wil niet toe zouden komen; een belangrijke factor hierbij voor dit project is eigendom van grond,
  - b) In het verlengde van a ligt de *aard en legitimatie van genomen besluiten*. Is er sprake van een politiek gelegitimeerde beslissing en wat is de betrokkenheid van gekozen organen (parlement, gemeenteraad, Provinciale Staten, gekozen waterschapsraad?); is er sprake van een overeenkomst of contract tussen partijen, al dan niet politiek gelegitimeerd?
  - c) De (gezaghebbende) *positie van een actor in het (informele) netwerk*, het vermogen om middelen te mobiliseren, zowel aantallen mensen als geld (hierbij wordt niet alleen gedacht aan financiën om projecten te realiseren maar ook het vermogen om bijvoorbeeld de grondprijs te manipuleren). Het gaat hier om de vraag of de (informele) status van personen een rol heeft gespeeld.
  - d) Het blijkt dat dwang (doorgaans ten onrechte gelijkgesteld aan 'macht') maar een aspect hier van is. Bij het operationaliseren van macht komen bovendien nog andere variabelen kijken, in het bijzonder participatie.
- 3. Participatie. Het gaat hierbij om de vorm van interactie tussen bestuur, burger, belangengroeperingen en private partijen. Participatie gaat vaak verder dan informeren en inspraak, en kan leiden tot co-operatie in plaats van frustratie. Onderscheiden wordt tussen
  - a) *Wettelijke kaders* (nationaal en internationaal) die voorzien in informatieverplichting en inspraak; waartoe is de initiatiefnemer verplicht?;
  - b) *Voorlichting* al dan niet conform verplichtingen onder a, *Consultatie van betrokkenen* (bijvoorbeeld via de inspraak), *coproductie* (een gezamenlijk leerproces leidt tot gedeelde opvattingen),
  - c) *Rollen van participanten*, te weten calculerend NIMBY achtig of delen van kennis en inzichten tussen partijen.
  - d) In hoeverre werken b en c op elkaar in?
- 4. Ook bestuurlijke samenwerking is van belang. Dit hangt nauw samen met de versnippering van budgetten. Vooral bij regionale projecten, die vaak gekenmerkt worden door bestuurlijke complexiteit, is samenwerking en duidelijkheid over financiering van doorslaggevend belang. De financiering kan een belangrijke succes- of faalfactor zijn, waarbij het niet zozeer gaat om de absolute omvang van de begroting maar vooral ook om hoe de financiering is geregeld. Soms zijn er vele 'potjes' te vinden bij verschillende organisaties waardoor de financieringsstructuur complex wordt. Ook kan het zo zijn dat aan elk potje een groot aantal regels en eisen is gekoppeld.

5. Internationale aspecten kunnen op 2 manieren invloed hebben op projecten, via internationale verdragen en richtlijnen en doordat een project meerdere landen beslaat zoals de Dinkel en de Maas.
6. De cultuurverschillen tussen de watersector en de ruimtelijke ordening: In hoeverre is er een gebrek aan kennis van ruimtelijke ordening of wordt er integraal gedacht? Is er interactie tussen opdrachtgever en opdrachtnemer. Is er sprake van durf bij de waterbeheerders om buiten de kaders te kijken en breder te denken? Is bij ruimtelijke ordenaars voldoende kennis van het watersysteem?
7. Schaalaspecten en externalisatie van kosten. De oplossing van een regionaal knelpunt kan tot lokale problemen leiden (de baten op grote schaal, de lasten lokaal). Soms zijn het niveau van probleem en oplossing verschillend, ook in bestuurlijke zin (waterschappen die regionale problemen moeten oplossen terwijl dat een taak van de provincie zou moeten zijn). In hoeverre komt het schaalniveau van processen waarop je stuurt overeen met het doel dat voor ogen staat? Tevens spelen tijdschalen een rol: in het waterbeleid wordt expliciet ervoor gekozen om problemen niet af te wentelen in ruimte en tijd. Er wordt dus gestreefd naar een langetermijnoplossing, maar de gevolgen daarvan zijn direct te ondervinden.
8. De flexibiliteit van het planvormingstraject kan eveneens zo wel een succes- als faactor zijn. Door veel flexibiliteit in het traject kunnen foute beslissingen worden teruggedraaid (al doende leert men) maar anderzijds kan het leiden tot onduidelijkheid over de grens tussen planvorming en uitvoering.

Tabel 4.2 *Procesmatig bestuurlijk analysekader*

Variabele	Vraag	Succes? Want,	Falen? Want
1.Kennis	Was er voldoende kennis beschikbaar ten aanzien van doelstellingen, verwachte en onbedoelde effecten? Was er overeenstemming over deze kennis of waren bepaalde aspecten omstreden, werd kennis geaccepteerd? Was de kennis toegankelijk; werd deze uitgewisseld?		
2.Machtsposities	Beschrijf betrokkenheid actoren in de tijd en hun formele (wettelijke) bevoegdheden. Wie was eigenaar van de grond? In hoeverre maakten actoren van hun bevoegdheden daadwerkelijk gebruik? Beschrijf de aard en legitimiteit van de beslissingen (inhoud en proces). Waren de beslissingen politiek gelegitimeerd? Hadden de trekkers van het proces tevens een zeker gezag in het veld? En hun tegenspelers?		
4.Participatie	Wat was de wettelijke grondslag voor informatieverstrekking en participatie? Waartoe was de initiatiefnemer verplicht? Hoe kan de feitelijke participatie worden getypeerd (geïnformeerd, inspraak, coproductie). Hoe was de rol van de participanten in onze observatie en in de observatie van beleidsmakers? Was dit overeenkomstig de wensen en verwachtingen van betrokkenen?		
5.Bestuurlijke samenwerking	Bestond duidelijkheid tav de verantwoordelijkheden? Hoe verliep de samenwerking tussen de verschillende overheidslagen en departementen? Bestond duidelijkheid over de financieeringsstructuur? Was het juridisch-planologisch instrumentarium toereikend?		
6.Internationale aspecten	Spelen grensoverschrijdende aspecten een rol, in die zin dat het beheer in het buitenland van invloed is op de situatie in het Nederlandse deelgebied (of vice versa)? Hebben internationale verdragen en richtlijnen een rol gespeeld?		
7.Cultuurverschillen	Hebben verschillen in benadering en denkwijze een rol gespeeld in het proces? Is bij ruimtelijke ordenaars voldoende waterkennis en houden waterbeheerders voldoende rekening met verschillende belangen van burger en private partijen in het gebied?		
8.Schaalaspecten	Hoe zijn de kosten en baten verdeeld over ruimte- en tijdschalen en in hoeverre heeft dat tot conflicten geleid? Was het bestuurlijke schaalniveau van de aanpak in overeenstemming met het schaalniveau van het probleem? Was er een match tussen het niveau van sturing en het niveau van het probleem?		
9.Flexibiliteit	Liet het proces ruimte voor aanpassingen in aanpak en doelstellingen?		

5. Resultaten van de analyse van 7 voorbeeldprojecten

5.1 Inleiding

In de volgende paragrafen staan de resultaten beschreven van de analyse van 7 case studies. De analyse heeft plaatsgevonden aan de hand van een analysekader (Tabel 4.1 en 4.2) zodat deze op gestructureerde wijze is uitgevoerd. Per casus is een klein aantal telefonische interviews gehouden en is achtergrondinformatie bestudeerd. De interviews hadden een open karakter, het kader heeft als ‘geheugensteun’ gediend en niet als een strikt kader voor de interviews.

Selectie van projecten

Bij de keuze voor nader te analyseren projecten hebben een aantal overwegingen een rol gespeeld. Met het oog op het doel (het peilen van enkele praktijkervaringen) is gekozen voor projecten die concreet zijn. Daarom is gekozen voor een aantal uitgevoerde projecten en een aantal projecten met die een lange voorgeschiedenis of lang planvormingstraject hebben gekend. Tevens is gezocht naar een diverse verzameling projecten om een zo breed mogelijk beeld te kunnen verkrijgen. De uiteindelijke selectie van projecten is tot stand gekomen in overleg met de begeleidingsgroep van het project.

Presentatie van de analyseresultaten

Per project is aangegeven wat het doel was van het project en wat er van die doelen terecht is gekomen (realisatie). Vervolgens is geanalyseerd welke factoren hebben bijgedragen aan het succes, dan wel falen van (onderdelen van) het project.

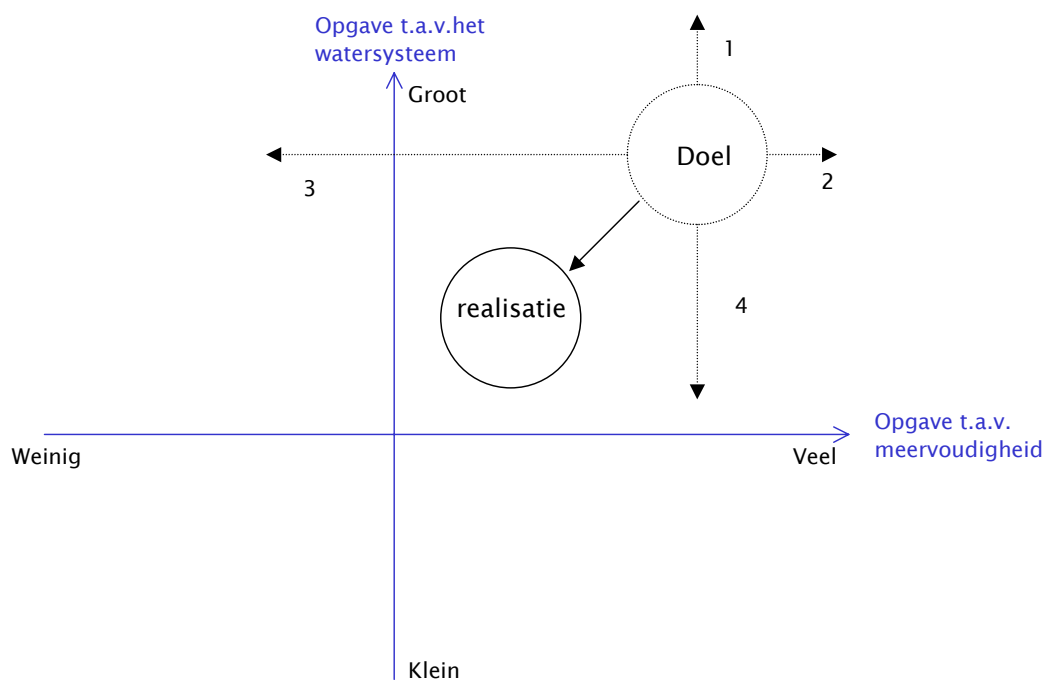
De belangrijkste succes- en faalfactoren zijn bij elk project samengevat in een tabel en er is getracht om grafisch weer te geven hoe doel en realisatie zich tot elkaar verhouden. In de figuren staan op twee assen weergegeven de opgave ten aanzien van het watersysteem en de opgave ten aanzien van meervoudigheid. Op deze assen staat kwalitatief aangegeven hoe ambitieus het project is ten aanzien van het watersysteem en ten aanzien van de meervoudigheid die wordt nagestreefd. Het gaat hierbij om een indicatie van de verschillen tussen projecten.

Binnen het assenkruis worden twee cirkels in het figuur geplaatst: één die het doel weergeeft en één die de realisatie verbeeldt. Bij het bepalen van de plaats van de realisatie cirkel wordt er gekeken naar de mate waarin het van te voren gestelde doel (in termen van de opgave van meervoudigheid en opgave voor het watersysteem) gerealiseerd is.

De verschuiving t.o.v. de doelcirkel wordt veroorzaakt door een aantal succes en faal factoren. Deze staan in cijfers vermeld en deze corresponderen met de factoren die samengevat staan in de samenvattende tabellen. In onderstaande voorbeeld wordt dit aangegeven.

Voorbeeldtabel

succesfactoren	faalfactoren
1. ...	3. ...
2. ...	4. ...

5.2 De Tungelroyse beek

5.2.1 Algemene informatie

Het Tungelroyse Beek pilot-project is een beekherstel project in noord Limburg dat in 2000 is afgerond. Het project is met een EU subsidie tot stand gekomen. Het gebied wordt gekenmerkt door een genormaliseerd bekenstelsel in een overwegend agrarisch gebied met weinig bebouwing. In het project werd gestreefd naar herstel van de oude beekloop, met meanders om zo de instroom naar de Maas te verminderen bij piekafvoeren. Uiteindelijk moest het project als voorbeeld gaan dienen voor andere beekherstel projecten in Europa. Een belangrijk aspect van het project is de organisatorische opzet. Deze heeft tot doel om binnen de gestelde termijn door middel van een stroomgebiedsgericht werken tot gedragen uitvoeringsplannen te komen. De organisatie is zo opgezet, dat er specifieke aandacht besteed kan worden aan deelstroomgebieden.

De organisatie bestaat uit 3 lagen. Ten eerste een bestuurlijk niveau (de stuurgroep) op provinciaal niveau. Daaronder bevindt zich het ambtelijk niveau. Hier zijn alle betrokken organisaties in vertegenwoordigd en worden de besluiten van de stuurgroep voorbereid en plannen gemaakt voor de clusters. De derde laag bevindt zich op lokaal niveau en is in clusters opgedeeld, gebaseerd op de loop van verschillende beekjes. In een cluster hebben lokale vertegenwoordigers van verschillende belangengroepen zitting en wordt

alle gebiedskennis verenigd. De clusters kunnen invulling en aanvulling geven aan subprojecten. Vanaf het begin van het project is gelijktijdig gestart met de planvorming, het doen van onderzoek en het uitvoeren van subprojecten (dit deels door de beperkte tijd die er was). Deze insteek leverde een snel en flexibel proces op (gelijk praktische uitvoering) dat echter ongestructureerd kon overkomen. In de clusters werd de visie geconcretiseerd in subprojecten, met een bijpassend maatregelenpakket. De in de loop van het proces opgedane ervaringen werden meegenomen bij nieuwe projecten en bij het formuleren van totale visie. De uiteindelijke visie was gericht op de toekomst (2010) en duidelijk gefaseerd in overzichtelijke stappen.

De EU heeft als aanjaagsubsidie 2.8 miljoen Euro betaald, ministerie van VROM heeft een heel groot deel van de kosten voor zijn rekening genomen en de overige kosten zijn verdeeld over de Provincie Limburg, Waterschap Peel en Maasvallei, Zuiveringschap Limburg, Gemeenten, Natuurmonumenten, SBB, Limburg Landschap en de Limburgse Land en Tuinbouw Bond.

5.2.2 Doelstellingen

De hoofddoelstelling van het TB project is het verkennen van de mogelijkheden om in een regionaal stroomgebied een bijdrage te leveren aan het verlagen van de piekafvoer van de Maas. Naast deze doelstelling is een aantal andere nevendoelstellingen geformuleerd. Er wordt gestreefd naar herstel van de veerkracht van het systeem door het vasthouden water, het herstellen van kwelstromen, water- en bodemkwaliteitsverbetering en ecologisch herstel. Deze doelen moeten binnen een beperkt tijdbestek gerealiseerd worden, aangezien dat een voorwaarde was van de EU subsidie.

5.2.3 Realisatie

Tussen 1997 en eind 2000 is er veel gebeurd in het bekengebied in Noord Limburg. Voor een aantal km beek zijn ingrepen gepleegd voor het herstel van de historische loop. Daarbij is veel grond en rivierbodem gesaneerd en op een aantal plaatsen ontwikkelt de natuur zich zoals verwacht. De ingrepen zijn gepleegd in delen van de beek die in handen waren van natuurorganisaties of de overheid. De grond die in handen was van particulieren kon niet worden verworven binnen het tijdsbestek van het project. Door de tijdsdruk die samenhang met de EU subsidie kwam een aantal projecten in de knel. Grondruil was op deze korte termijn niet realiseerbaar en saneren van vervuilde grond en waterbodem werd ook als een (te) erge vertraging ervaren. Op een aantal punten is de beek toch gedeeltelijk in zijn oude vorm hersteld, terwijl de grondeigenaren dit in eerste instantie liever niet wilden vanwege de negatieve effecten van een hoger waterpeil op hun grondgebruik. Op deze punten is een zogenaamd 2-fasenprofiel aangelegd met een hoog- en laagwater bed, dit is een compromis-hermeandering. Bij laag water meandert de beek, maar het hoogwaterbed is rechtgetrokken.

Het herstel van de oude beekloop heeft niet het aanvankelijk verwachte resultaat opgeleverd. De verwachting was dat door de ingrepen, de afvoer van de beek naar de Maas zou worden vertraagd zodat tijdens hoogwaters de afvoerpiek zou worden verkleind. Dit bleek achteraf niet zo te zijn. Er zijn echter ook een aantal retentie “bakken” gemaakt die water kunnen vasthouden als hiertoe besloten wordt. De natuurontwikkeling gaat sneller

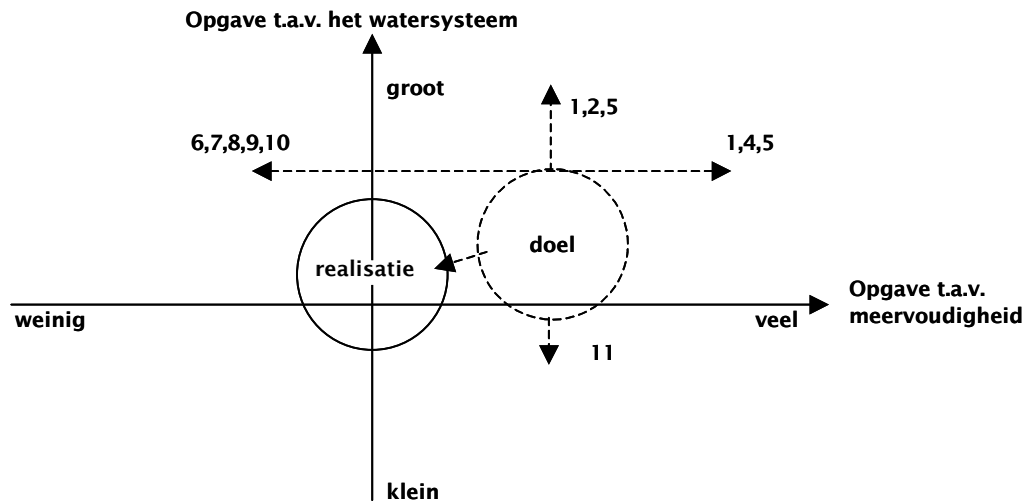
dan verwacht, alhoewel pas in 2010 een echte evaluatie van de ontwikkeling van natuurwaarden kan worden gemaakt. Al met al werd dit project, ondanks het niet halen van de verminderde bijdrage aan waterpiek van de Maas, door de betrokkenen gezien als een groot succes waar in de toekomst op voortgeborduurd kan worden.

5.2.4 Analyse

Het project is deels in haar opzet geslaagd. Delen van de beek kunnen weer meanderen maar in sommige delen kon geen grond worden verworven doordat particuliere grondeigenaren niet op vrijwillige basis meewerkten. Tevens bleken de effecten van hermeandering op de afvoerpiek in de Maas te verwaarlozen. Dit was volgens de verwachtingen van een aantal betrokkenen, maar desondanks is het project is toch uitgevoerd. Grondruil was bespreekbaar bij de eigenaren, maar door de tijdsdruk was het niet te realiseren. Het 2-fasenprofiel was een compromis om en hermeandering en snelle afvoer bij hoogwater te combineren. De EU subsidie was een impuls voor grote betrokkenheid van de verschillende actoren die ook zelf een deel meefinancierden. De deadline die de EU subsidie met zich meebracht dwong tevens tot het gelijktijdig starten van onderzoek en uitvoering. De koppeling tussen kennis en praktijk werd door de aanwezige betrokkenen op het afsluitende congres als erg nuttig ervaren. Deze betrokkenen zijn o.a. agrariërs, natuurorganisaties, waterbeheerders, de overheid, en ingenieursbureaus. Door de uitwisseling van de evaluatie uitkomsten van de afgeronde projecten tussen de clusters werd er van elkaar geleerd. Het opgebouwde “relatiekapitaal” kan mogelijk in de toekomst bij andere projecten van pas komen.

Tabel 5.1 De belangrijkste succes- en faalfactoren van Tengelroyse beek project.

Succesfactoren	Faalfactoren
1. EU aanjaag subsidie	6. Waterberging en agrarisch gebruik conflicteren.
2. De financieringsstructuur waarbij de meeste betrokkenen meebetaalden zorgde voor grote betrokkenheid.	7. Saneren vervuilde bodems is duur en is tijdrovend
3. Goede communicatie en evaluatie door cluster-opbouw	8. Grondruil kost te veel tijd
4. De natuurorganisaties waren veranderingsbereid en hadden veel grond in eigendom	9 Particulier en agrarisch eigendom grond belemmering voor uitvoering project.
5. De koppeling van kennis-praktijk	10 Veranderingsbereidheid agrariërs klein.
	11 Geen vermindering bijdrage aan afvoerpiek Maas: gebrek aan kennis

Figuur 5.1 Schematische weergave van de relatie doel en realisatie en de belangrijkste factoren die op het project Tungelroyse Beek hebben ingewerkt.

Meervoudigheid

Het project had een meervoudig doel door de combinatie van verschillende watergerelateerde en ecologische doelen. De cirkel 'Doel' staat dan ook rechts van het midden geprojecteerd in het figuur, echter niet helemaal rechts aangezien het gaat om een combinatie van functies 'van nature' redelijk met elkaar samen gaan.. Een aantal factoren heeft bijgedragen aan het handhaven van die meervoudigheid. Zo was men tevreden over de organisatie in clusters die de communicatie ten goede is gekomen. De landbouw, voor een belangrijk deel eigenaar van de grond, had geen direct belang bij de voorgenomen veranderingen. Om die belangen goed af te stemmen op de andere belangen zou een lang proces van grondruil nodig zijn. Door de druk, o.a. als gevolg van de EU subsidie, kon dit proces niet worden ingegaan. Daardoor is het project minder meervoudig geworden dan aanvankelijk gehoopt was. De cirkel 'realisatie' links van het doel terecht gekomen.

Wateropgave

Het doel was om de afvoerpiek naar de Maas te verkleinen door de beek te laten hermeanderen. De aanname dat hermeandering dit effect zou hebben bleek onjuist. De hermeandering is deels gerealiseerd maar het effect daarvan is tegen gevallen.

Bronnen

- Inhoudelijke werkgroep Tungelroyse beek (2001). *Blauwdruk; een eigentijdse aanpak voor complexe multidisciplinaire projecten*. Drukkerij Schrijen-Lippertz, Voerendaal
- Werkgroep Communicatie Tungelroyse beek (2001), *nieuwsbrief herstel watersysteem Tungelroyse beek* (nr.6 en nr.7). Drukkerij Schrijen-Lippertz, Voerendaal.
- Interview Dhr. Ir. J. Peereboom (Waterschap Peel en Maasvallei)
- Interview Dhr. Ing. J. Tobben (Limburgse Land- en Tuinbouw Bond)

5.3 Plan Ooievaar/de Gelderse Poort

5.3.1 Algemene informatie

Plan Ooievaar verscheen in 1987 als een inzending voor een prijsvraag uitgeschreven door de Eo Wijers-stichting en richtte zich op de toekomst van het rivierengebied. In het plan wordt het riviersysteem hersteld door ecologische processen te herintroduceren. Daartoe moesten uiterwaarden worden afgegraven en dat maakte een combinatie mogelijk met klei- en zandwinning. De functies landbouw, recreatie, verstedelijking en infrastructuur worden integraal meegenomen in het plan maar worden ruimtelijk gescheiden. In de kommen wordt de landbouw versterkt; de uiterwaarden worden natuurgebied; de oeverwallen is voor gemengd grondgebruik: stedelijk, landbouw (inclusief tuinbouw en fruitteelt). Het gedachtegoed van Plan Ooievaar is verder uitgewerkt in het WNF plan Levende Rivieren (1992). Plan Ooievaar en Levende Rivieren zijn de aanleiding geweest voor het concrete uitvoeringsproject 'De Gelderse Poort'.

In 1995 is de ontwikkelingsvisie Gelderse Poort, uitgewerkt door de provincie Gelderland, vastgesteld door de Stuurgroep Gelderse Poort. De uitvoeringsfase is daarmee in 1995 van start gegaan en loopt tot 2010. In het Structuurschema Groene Ruimte is de Gelderse Poort aangewezen als strategisch groenproject.

Het gebied van de Gelderse Poort vormt de toegang tot het Nederlandse rivierengebied. De Rijn komt er het land binnen en vertakt zich in Waal en Pannerdensch Kanaal en later in IJssel en Nederrijn. Het gebied wordt grofweg begrensd door de steden Kleef, Emmerich, Arnhem en Nijmegen en ook een deel van het Duitse rivierengebied wordt bij het plan betrokken. Het gehele Gelderse poort gebied omvat 20.000 ha waarvan ongeveer de helft in Duitsland is gelegen. In deze analyse wordt De Gelderse Poort belicht als voorbeeld van de uitwerking van het gedachtegoed uit het Plan Ooievaar.

5.3.2 Doelstellingen

Plan Ooievaar (1987) had als doel:

1. het herstel van ecologische processen in het rivierengebied, waarbij niet wordt gestreefd naar een vastgelegd einddoel maar wordt uitgegaan van natuurlijke processen;
2. de landbouwkundige potenties beter benutten door de landbouw te concentreren in de komgebieden (de beste plekken beter benutten);
3. voldoen aan de behoefte aan zand en kleiwinning;
4. het oplossen van knelpunten op het gebied van transport over water en oplossen van het opslibbingsprobleem;
5. verruiming van de watersportmogelijkheden en recreatieve verbetering van gebieden nabij de steden;
6. versterken van de ecologische verbindingen;
7. vormgeven aan het stedelijk uitloopgebied en H) afstemmen van de infrastructuur op de inrichting van het gebied.

De doelstelling van het project Gelderse Poort is het veiligstellen van de natuur en het realiseren van grootschalige natuurontwikkeling binnen de gehele Gelderse Poort op ba-

sis van een integraal plan waarin de relatie met klei- en zandwinning, landbouw, recreatie en toerisme wordt uitgewerkt.

5.3.3 Realisatie

Over het algemeen kan worden gesteld dat de doelstellingen van de Gelderse Poort ten aanzien van natuur in de uiterwaarden deels zijn gerealiseerd. Door verwerving van met name de marginale landbouwgronden is natuur ontwikkeld in samenwerking met delfstoffenwinning. Per 1 januari 2001 was ongeveer 30% van de grond verworven en was 12% van het plan reeds daadwerkelijk ingericht. Vooral natuur maar ook de recreatie (dagrecreanten) zijn flink versterkt. Wel gaat het vooralsnog vooral om de relatief makkelijke ingrepen. De toekomstige grondverwerving staat sterk onder druk door de stijgende grondprijzen. Het verplaatsen van agrarische bedrijven is door de hoge grondprijzen en de verslechterde economische positie van veel landbouwbedrijven niet echt uit de verf gekomen.

5.3.4 Analyse

Plan Ooievaar

Plan Ooievaar is zeer succesvol en invloedrijk geweest. Het plan markeert een scharnierpunt in het denken over natuur, landschap en landbouw. Die timing was zeer goed doordat het plan samen viel met het natuurbeleidsplan en het structuurschema Groene Ruimte. Er ontstond politiek draagvlak voor het plan. De visie was ook zeer helder: combineren van elkaar versterkende functies en het scheiden van conflicterende functies.

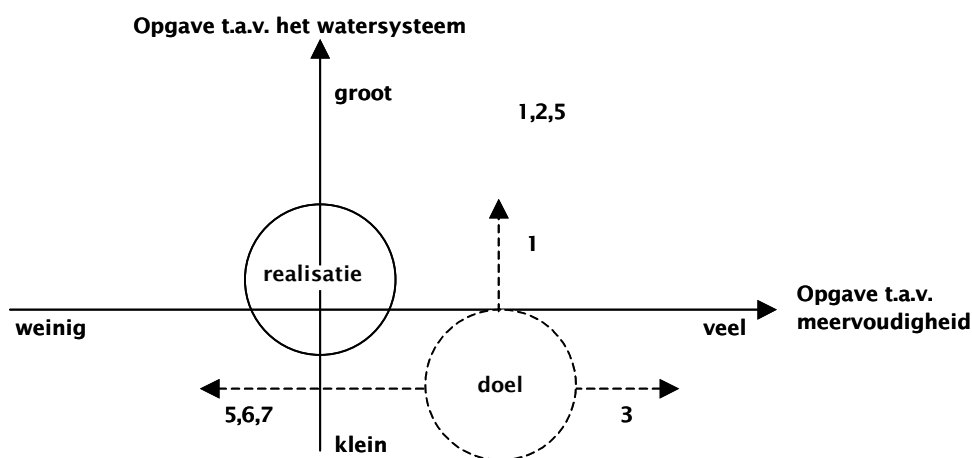
De Gelderse Poort

De combinatie van delfstoffenwinning en natuur en recreatie heeft in de Gelderse Poort goed gewerkt. De verplaatsing van de landbouw is moeizamer verlopen. Alleen de vrijwillige verkoop van marginale gronden verliep goed, de verdere landinrichting verliep en verloopt nu nog moeizaam door de onverwacht sterk gestegen grondprijzen. Deze hoge grondprijzen waren in het plan niet voorzien en ook voor de delfstoffenwinnaars wordt het daardoor financieel minder interessant.

De oorspronkelijke ideeën om voorwaarden te creëren voor spontane natuurontwikkeling in de uiterwaarden zijn onder druk komen te staan door de overstromingen in 1995. Door deze overstromingen is de veiligheid een belangrijker issue geworden. Hierdoor worden de uitgangspunten (natuur in de uiterwaarden) ter discussie gesteld voor de nieuw te ontwikkelen gebieden (ten noorden van de Rijn). De natuurontwikkeling in de uiterwaarden vermindert de afvoercapaciteit van de rivier en het water wordt door de begroeiing in feite verder opgestuwd. De vraag die daardoor opkomt is of de afvoerscenario's gemengd gebruik met natuur en/of landbouw toelaten. Op dit moment is de kennis daarover nog ontoereikend.

Tabel 5.2 De belangrijkste succes- en faalfactoren van plan Gelderse Poort.

Succesfactoren	Faalfactoren
1. Timing: plan sluit aan bij verschillende beleidsterreinen (natuur- en waterbeleid).	5. Conflict natuur - landbouw
2. Grondverwerving van marginale grond en grond van het rijk	6. Sterke stijging van grondprijzen; verwerving van (niet-marginale) landbouwgrond.
3. Meervoudigheid: sterke - zwakke functies koppelen	7. Toenemend belang van de veiligheid als issue waardoor natuur in de uiterwaarden onder druk komt te staan
4. Duidelijke visie, duidelijke doelen	

Figuur 5.2 Schematische weergave van de relatie doel en realisatie en de belangrijkste factoren die op het project Gelderse Poort hebben ingewerkt.

Meervoudigheid:

Samengevat geldt dat ten aanzien van meervoudigheid het project er niet in is geslaagd om landbouw en woningbouw te versterken. Wel is een aantal win-win opties benut die van belang zijn geweest voor de realisatie. De doelstelling om de rivier weer een natuurlijker karakter te geven is geslaagd en vooral de recreatie heeft daarvan kunnen profiteren.

Waterbeheer

Aanvankelijk was de insteek van het project vooral om de rivier een natuurlijker karakter te geven: natuurontwikkeling. Sinds de overstromingen van de afgelopen jaren is de veiligheid een belangrijk issue geworden. In de uitvoering is de opgave ten aanzien van de rivierveiligheid groter geworden.

Bronnen

- Interview met Wouter Helmer (bureau Stroming/Stichting Ark)
- Interview Martin Bons (provincie Gelderland)

- Ooievaar: de toekomst van het rivierengebied (1987)
- Evaluatie natuurontwikkelingsprojecten De Gelderse Poort en Fort Sint Andries (2000)
- Evaluatie Strategische Groenprojecten (2001)

5.4 Integraal waterbeheer Dalfsen

5.4.1 Algemene informatie

De Waterleiding Maatschappij Overijssel (WMO) wil drinkwater winnen in de Vechterweerd. Daarvoor is grond nodig. De Dienst Landelijk Gebied heeft deze opgave gecombineerd met een ruilverkaveling Marshoek-Hoonhorst die reeds eerder in gang was gezet. Samen met het waterschap Groot Salland is een systeem bedacht om de belangen van de WMO en die van landbouw en natuur te kunnen verenigen. Er is een gescheiden watersysteem aangelegd zodat rond natuurgebieden een zone is ontstaan met hoge grondwaterstanden. Voor de landbouw wordt het waterpeil laag gehouden maar in droge perioden kan water worden ingelaten vanuit de rivier. Via dit vernuftige systeem kunnen zowel drinkwaterbelangen als landbouw en natuur worden bediend.

Het integraal waterproject bij Dalfsen is tot stand gekomen door samenwerking van diverse organisaties. De Dienst Landelijk Gebied is betrokken omdat deze de ruilverkaveling Marshoek-Hoonhorst begeleidt en de anti-verdrogingsregeling (GEBEVE) uitvoert. De Waterleiding Maatschappij Overijssel neemt deel vanwege de toekomstige oeverdrinkwaterwinning in Vechterweerd. Het project past ook binnen het Plan van Aanpak Verdroging dat is opgesteld door de Provincie. Hierin wordt aangegeven in welke gebieden verdroging moet worden bestreden. Het Overijssels Landschap ondersteunt de anti-verdrogingsaspecten van het project en het streven naar duurzame natuur in het plangebied. Het Waterschap Groot Salland is verantwoordelijk voor de noodzakelijke aanpassingen die moeten leiden tot de gewenste waterhuishouding door de seizoenen heen en het nemen van maatregelen tegen de gevaren van hoogwater.

5.4.2 Doelstellingen

Het bijzondere van het integraal waterproject Dalfsen is dat tegemoet wordt gekomen aan de wensen van landbouw, waterwinning en natuur waar het gaat om grondwaterstand en grondwaterkwaliteit. Daarnaast zal door de uitvoering van het plan het oppervlaktewater in natte perioden langer in het gebied worden vastgehouden. Hierdoor zal het water minder snel via de Sallandse Weteringen afstromen zodat de kans op schade en het overstromingsrisico voor Zwolle afneemt. Het plangebied is zo'n 2000 hectare groot.

5.4.3 Realisatie

Er is een gescheiden watersysteem gekomen zodat de belangen van zowel drinkwater als natuur en landbouw konden worden gediend. Het project is in die zin geslaagd in zijn opzet. Er is aangehaakt bij een lopende landinrichting en uiteindelijk is een zonering aangebracht. In het gebied waar de landbouw is geconcentreerd is de waterhuishouding aangepast op de landbouwbelangen. Vrijkomende grond is voor natuurontwikkeling ingericht en ook daar sluit de waterhuishouding nu beter aan op de natuurbelangen waar-

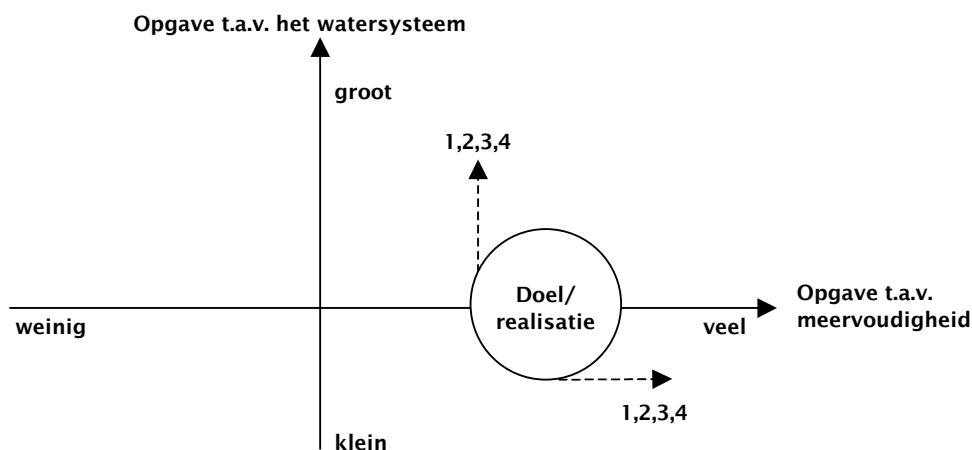
door verzuring en verdroging lokaal kunnen worden tegengegaan. Ook is ruimte gereserveerd voor drinkwaterwinning via oeverinfiltratie van rivierwater uit de Vecht.

5.4.4 Analyse

Alle betrokken partijen zijn tevreden met de resultaten van het project. Doordat deelnemende partijen een verbetering konden realiseren was er een grote veranderingsbereidheid. Dit was de grootste succesfactor in het project. Het project kon daarom geheel op basis van vrijwilligheid worden gerealiseerd. De doelen van de partijen waren helder en de problematiek was overzichtelijk. De planfase en uitvoering konden daarom snel worden doorlopen. De samenwerking in de planfase had volgens sommigen beter gekund maar dat was slechts een schoonheidsfoutje. Wel dient te worden opgemerkt dat het nog niet geheel zeker is of de verwachte resultaten ook daadwerkelijk allemaal zullen worden behaald, maar men heeft in de streek goede verwachtingen.

Tabel 5.3 De belangrijkste succes- en faalfactoren van het project Dalfsen.

Succesfactoren	Faalfactoren
1. Alle partijen hadden een eigen belang bij het project	
2. Goede samenwerking tussen de partijen die vrijwillig tot stand is gekomen.	
3. Meervoudigheid door functiescheiding: potenties van deelgebieden ten volste benutten	
4. Overzichtelijk project: klein en duidelijk	

Figuur 5.3 Schematische weergave van de relatie doel en realisatie en de belangrijkste factoren die op het project Dalfsen hebben ingewerkt.

Meervoudigheid

De belangrijkste reden voor het slagen van de meervoudige doelstelling (versterken van de landbouw, drinkwaterwinning en natuur) is dat er bij alle partijen winst viel te behalen. De doelen waren helder en het project was klein en overzichtelijk. Overigens is de meervoudige doelstelling in de uitvoering gerealiseerd via ruimtelijke scheiding van functies.

Waterbeheer

Het project heeft zich vooral gericht op het beter afstemmen van de kwaliteit van verschillende watertypen op de verschillende vormen van landgebruik. Natuur stelt hogere eisen aan de waterkwaliteit dan de landbouw en drinkwaterwinning door oeverinfiltratie. Via een gescheiden systeem zijn kwalitatief goede en minder goede watertypen van elkaar gescheiden.

Bronnen

- Interview W. Boersma (DLG)
- Interview J. ten Hoopen (Landschap Overijssel)
- Brochure 'Een natuurlijke ontwikkeling; Integraal Waterproject Dalfsen (DLG, 2000).

5.5 De Groen Blauwe Slinger

5.5.1 Algemene informatie

De Groenblauwe Slinger (GBS) is een inrichtingsvisie opgesteld in 1996 voor het gebied tussen Rotterdam, Den Haag en Leiden, oftewel de zuidvleugel van de Randstad en beslaat 20.000 ha. In dit gebied zijn jarenlang huizen, kassen, bedrijventerreinen en andere infrastructurele werken aangelegd en is er nog maar een klein stukje landelijk gebied over gebleven (de groenblauwe slinger). De provincie was van mening dat het nodig was voor de zuidvleugel een ontwikkelingsperspectief te maken om het gebied in de toekomst leefbaar te houden. In de komende decennia worden hier namelijk 2 snelwegen, 2 provinciale wegen, railverbindingen en VINEX- en bedrijvenlocaties gemaakt. Tevens zijn er in de jaren '90 meerdere malen problemen bij Delft en het Westland geweest met de waterafvoer. Het perspectief probeert hier ook een oplossing voor te vinden. In de Zuidvleugel werken, leven en recreëren dan circa 2 miljoen mensen. Het perspectief geeft dan ook een beeld hoe wonen, recreatie, natuurontwikkeling, tuinbouw, landbouw en duurzaam waterbeheer samen zouden kunnen gaan. Het GBS project onderscheidt 5 verschillende deelgebieden waarin de plannen en opties verder moeten worden uitgewerkt. Op dit moment verkeren de meeste subprojecten nog in de planvormings- en voorberingsfase, er worden inrichtingsplannen en reconstructies vastgesteld. Alleen in Midden Delftland is men bezig met de praktische uitvoering van een project, maar dit betreft een project dat van voor de GBS visie is.

5.5.2 Doelstellingen

Het hoofddoel van het Groenblauwe Slinger project is sturing geven aan het behouden en verbeteren van de kwaliteit van de Groenblauwe slinger en het verbeteren van het leef- en woonklimaat van het omliggende stedelijk gebied. Deze doelen worden uitgewerkt door o.a. een waterrijke structuur aan te leggen die samenhang brengt in het versnipperde landelijke gebied, die tegelijkertijd de verstedelijking structureert en het recreatief potentieel vergroot. Bij het uitvoeren van dit plan worden gebieden heringericht en worden bedrijven en grond gesaneerd.

5.5.3 Realisatie

In de afgelopen jaren zijn veel gebiedsstudies uitgevoerd en zijn verschillende plannen op elkaar afgestemd, waaronder veranderingen in bestemmingsplannen en is er geld bijeen gehaald. In de deelgebieden zijn trajecten opgestart die moeten resulteren in de uitwerking van de ideeën van de GBS. Op een enkele na zijn de subprojecten allemaal nog in de planfase. De projecten die in de praktische uitvoeringsfase zitten, zijn projecten die geïnitieerd zijn voor de uitwerking van de GBS, zoals enkele reconstructies (Midden Delfland). Deze zijn meestal niet aangepast na het uitkomen van de GBS, omdat daar wettelijk gezien geen ruimte voor was. De plannen hadden dan opnieuw gemaakt moeten worden. De geplande aanleg van de A4 en de N470 zorgt ook voor wat vertraging, bij uitvoering van die projecten komen nieuwe instrumenten en meer financiële middelen ter beschikking, dus wordt er gewacht met concrete plannen totdat er duidelijkheid bestaat over de aanleg van deze 2 wegen. De middelen die bij de aanleg van de wegen vrij komen worden in bepaalde deelgebieden samen genomen met de middelen die via het GBS project beschikbaar waren. Het duurt echter wel een paar jaar voordat deze middelen beschikbaar zijn en dat er plannen en trajecten zijn gemaakt en goedgekeurd die kunnen worden uitgevoerd. Bij het maken van inrichtingsplannen voor deelgebieden blijkt er af en toe tegenstand te komen tegen de voorgenomen inrichting. De keuze voor de plaatsen waar watergebieden moeten komen ten behoeve van retentie wordt niet door iedereen gezien als beste oplossing. In Pijnacker bijvoorbeeld is er veel tegenstand van agrariërs en natuurbeschermers tegen de voorgenomen plannen. Bij het maken van plannen moet ook rekening gehouden worden met bodemvervuiling. Er is te weinig geld om alle grond te saneren, dus men wil niet gaan graven bij de nieuwe inrichting, dit verplicht namelijk tot het saneren van de te verplaatsen grond. Ook is de aankoop van grond een dure aan gelegenheid, de prijzen zijn in dit gebied het hoogst van Nederland. Als het mee zit kunnen de extra financiële middelen die vrijkomen bij de aanleg van de infrastructurele werken aangewend worden om stukken grond aan te kopen op belangrijke plaatsen. Al met al komt het erop neer dat het Groenblauwe Slinger project zich nog in de planfase bevindt en dat de projecten die nu worden uitgevoerd eigenlijk niet tot het GBS project gerekend moeten worden. Het is nog te vroeg om te beslissen of het project wel of niet geslaagd is.

5.5.4 Analyse

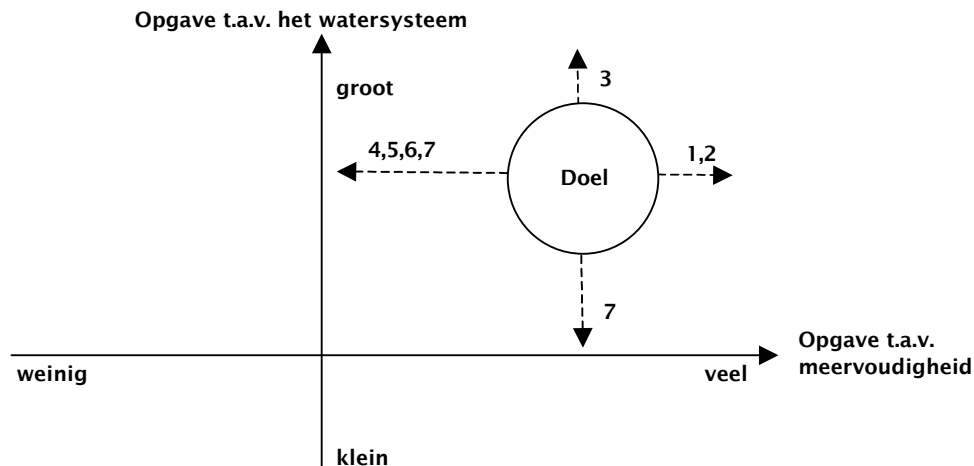
Bij de analyse moet rekening worden gehouden dat het project zich nog vooral in de planvormingfase bevindt. De factoren die daar van belang zijn verschillen van projecten die afgerond zijn. Als gevolg van het opstellen van de GBS visie zijn veel gebieden in de zuidelijke Randstad kritisch bekeken. Na het bepalen van de plaatsen waar het project zou kunnen worden uitgevoerd zijn er plannen opgesteld en is men gaan inventariseren wat er allemaal nodig is om de gewenste veranderingen te bewerkstelligen. Daar bleek uit dat een hoop verschillende (bestemmings)plannen niet met elkaar in overeenstemming waren. Dit resulteerde o.a. in een nog hogere grondprijs (als er glasbestemming op een stuk grond is waar dit niet verwacht was). De vervuiling van de bodem en het water zorgt eveneens voor hoge kosten. De hoge grondprijs in de randstad plus de twee hiergenoemde reden zorgen ervoor dat het GBS project erg duur zal worden. De hoop is daarom gedeeltelijk gevestigd op de compensatiegelden van de N470 en de A4, zodat er

meer financiële armslag is.

Na het naar buiten brengen van de deelgebiedplannen is er enige tegenstand gekomen. Een aantal gemeenten is het niet eens met de voorgenomen veranderingen in hun omgeving (gehele transformatie landbouw naar natuur), en bij Pijnacker zijn natuur en landbouw organisaties samen protest gaan voeren tegen de voorgenomen inrichting van een retentie gebied.

Tabel 5.4 De belangrijkste succes- en faalfactoren van het project.

Succesfactoren	Faalfactoren
1. Compensatiegeld A4 en N470	4. Hoge grondprijzen Randstad
2. Integraal en regionaal karakter	5. Tegenstrijdige en verouderde bestemmingsplannen
3. Bewustzijn dat watersysteem moet worden aangepast.	6. Veel vervuilde grond
	7. Onenigheid inrichtingsplannen gebieden.

Figuur 5.4 Schematische weergave van de relatie doel en realisatie en de belangrijkste factoren die op het project Groen Blauwe Slinger hebben ingewerkt.

Meervoudigheid

Of de meervoudige doelstelling gerealiseerd zal worden is nog de vraag. De sterk gestegen grondprijzen, de tegenstrijdige bestemmingsplannen en onverwachte saneringskosten drijven de totale kosten van het project op. De koppeling aan infrastructuurontwikkeling biedt mogelijk nieuwe perspectieven. De hoge kosten dwingen het project om zwakke functies (natuur, water, recreatie) te koppelen aan sterke functies (wonen, infrastructuur). De koppeling aan andere initiatieven maakt het project anderzijds complex, zeker ook gezien het grote schaalniveau van het project.

Waterbeheer

De visie dat het water een duidelijke plaats moet krijgen in het gebied wordt gedeeld. Het is nog te vroeg om vast te kunnen stellen of de wateropgave daadwerkelijk kan worden gerealiseerd.

Bronnen

- Interview Dhr. T. v.d. Meulen, (Provincie Zuid-Holland)
- Interview Mevr. L. Hofstra (Provincie Zuid-Holland)
- Stad en land in Balans, ontwikkelingsperspectief (1999)
- Stad en land in balans, overzicht van opties en plannen (1999)
- http://www.n470.nl/index.asp?page_id=18
- <http://www.socialcritic.org/dg7.htm>

5.6 De Drentse Aa en Lekstroom**5.6.1 Algemene informatie**

Dit project is een combinatie van een ROM en een WCL project in een relatief ongeschonden beekdalsysteem van 26.000 ha. groot. Zowel het ROM als het WCL project werden bijna gelijktijdig gestart in 1994 en vertoonden overlap waardoor ze samen zijn gevoegd. De provincie heeft het project geïnitieerd en heeft ook de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het project. Het plan had als doel om de functies landbouw, recreatie, natuurontwikkeling, waterwinning en wonen beter op elkaar af te stemmen. De provincie en het waterschap waren de initiatiefnemers van het plan. In de eerste fase van het project waren nog hoofdzakelijk het zuiveringsschap Drenthe, SBB en andere grondeigenaren betrokken. Na de tussentijdse evaluatie zijn ook andere actoren zoals de gemeenten Vries, Anloo, Assen, Rolde Westerbork, Beilen, Waterschappen Meppelerdiep, Hunze en Aa, agrariërs en andere streekbewoners bij het proces betrokken.

5.6.2 Doelstellingen

Het hoofddoel was het versneld en gecoördineerd uitvoeren van bestaand beleid m.b.t. de plannen van de ROM en WCL waarbij het gaat om het behouden en herstellen van natuurlijke ecosystemen, het herstellen van ecologische relaties in beide gebieden en het realiseren van de drinkwaterfunctie van de Drentse Aa. Voor het bereiken van deze doelstellingen is het nodig om een bijzondere milieukwaliteit te realiseren (zoals beschreven in het Provinciaal Milieubeleidsplan), het tegengaan van verdroging, het terugdringen van emissies uit de landbouw en streven naar duurzaamheid in de landbouw.

5.6.3 Realisatie

Een aantal doelstellingen is reeds gehaald maar een aantal ook nog niet. Het probleem met riooloverstorten is nagenoeg opgelost. Er zijn spuitvrije zones ingesteld, agrarisch afval wordt zoveel mogelijk beperkt en centraal opgevangen, delen van de loop van de beek zijn hersteld, een aantal obstakels is verwijderd en de kwelstromen komen ook weer terug door o.a. het vervangen van naaldbossen. Het creëren van stiltegebieden is slechts zeer beperkt gerealiseerd. Daarnaast is er minder nieuwe natuur bijgekomen en is het herstel van de natuurlijke loop van de beek achtergebleven bij het doel. Na de evaluatie in 1998 zijn er op een aantal punten wijzigingen aangebracht. De subdoelstellingen moeten allemaal op hun effect toetsbaar zijn, aangezien het anders niet duidelijk is of de ingrepen (het gewenste) effect hebben. Ook werd er gestreefd naar meer participatie door

de streek en gemeenten. Hierdoor zijn er nieuwe doelen bijgekomen en is er ook vertraging opgetreden. Al met al is iedereen wel tevreden met de resultaten die tot nu toe geboekt zijn en werkt men aan de voortzetting van de plannen/visie in nieuwe projecten.

5.6.4 Analyse

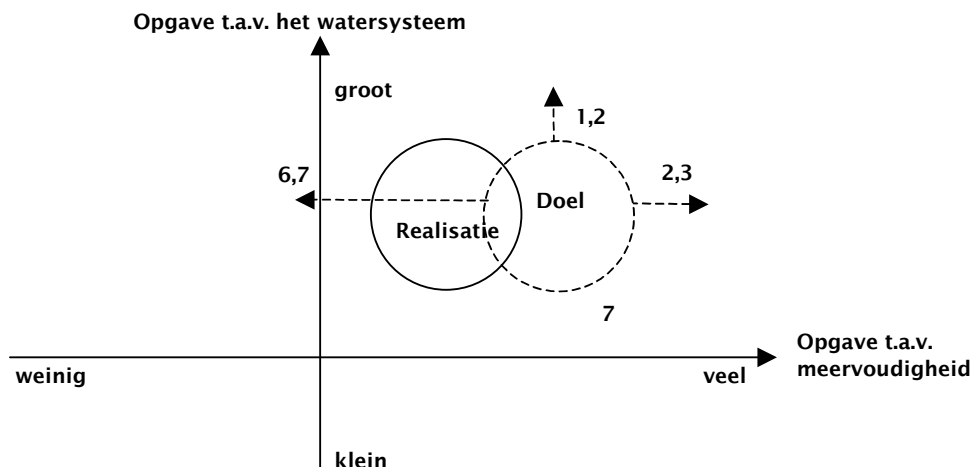
Belangrijke doelstellingen zijn gehaald zoals de problemen met riooloverstorten die een groot deel van de vervuiling van het gebied voor hun rekening namen. Dankzij de extra financiële bijdrage van het ministerie van VROM kon de vervuilde grond worden gesaneerd binnen de gestelde periode. Het creëren van spuitvrije zones is eveneens geslaagd. Het waterbedrijf was namelijk bereid de agrariërs geld te betalen om deze zones in te richten. De bereidheid van het waterbedrijf om de agrariërs te compenseren is daarmee een belangrijke succesfactor geweest. Het resultaat van de maatregelen is dat de waterkwaliteit de afgelopen jaren flink is verbeterd. De kwantiteit is daarnaast nog verder toegenomen door het vervangen van naaldbomen door loofbomen, hetgeen ten goede komt aan het herstel van de kwelstroom en daarnaast bevorderlijk is voor de recreatie. Het vervangen van de naaldbossen bleek relatief eenvoudig te realiseren.

Een aantal doelstellingen is niet gehaald en dat hing samen met de moeizame grondverwerving. Grondverwerving is een proces van de lange adem, aangezien landruil of verkoop alleen op vrijwillige basis kan gebeuren. De ingrepen worden pas uitgevoerd als een aaneengesloten stuk kan worden veranderd en daar is tijd voor nodig. Een andere reden voor het uitblijven van het realiseren van doelen is dat ze niet urgent genoeg zijn. De stiltezones bijvoorbeeld staan niet hoog op de agenda bij gemeenten en de provincie, hiervoor zijn nog steeds geen concrete plannen gemaakt.

Al met al kan gesteld worden dat het project geslaagd is. Het feit dat het project integraal en op regionaal niveau was opgezet wordt als een belangrijke succesfactor gezien. Er was politiek en maatschappelijk draagvlak, geld, een organisatie en er was veranderingsbereidheid (weinig tegenstand uit de streek). Het gebied werd in een keer integraal aangepakt en de betrokkenen sprak dat aan. Nu de sectorale wensen verder geïnventariseerd zijn na de evaluatie zal dit in de toekomst nog door kunnen gaan.

Tabel 5.5 De belangrijkste succes- en faalfactoren van het project.

Succesfactoren	Faalfactoren
1. Waterkwaliteitsdoelen technisch makkelijk te realiseren.	7. Moeizame grondverwerving
2. De bereidheid van waterbedrijf tot compensatie van waterschap en agrariërs voor spuitvrije zones	8. Overheid wil dat mensen dingen laten, maar stelt daar geen geld voor beschikbaar
3. Het integrale en regionale karakter	9. Gebrek aan urgentie van bepaalde onderdelen
4. Veranderingsbereidheid van de streek	
5. Politiek draagvlak en subsidie	
6. Goede organisatie	

Figuur 5.5 Schematische weergave van de relatie doel en realisatie en de belangrijkste factoren die op het project Drentse Aa hebben ingewerkt.

Meervoudigheid

Het project was meervoudig in de zin dat het heeft bijgedragen aan ecologisch herstel en een versterking van de drinkwaterfunctie. Met de landbouwfunctie is rekening gehouden door middel van een compensatieregeling. Er was compensatiebereidheid bij het waterbedrijf waardoor de spuitvrije zones konden worden gerealiseerd. Door de moeizame grondverwerving (hoge prijzen, lage grondmobiliteit) en door een gebrek aan urgentie is een aantal doelstellingen niet gehaald. Het project diende weliswaar verschillende doelen, maar in de uitvoering lijkt niet echt sprake te zijn van meervoudig gebruik van dezelfde ruimte.

Waterbeheer

Ten aanzien van het watersysteem is een grote kwaliteitsverbetering gerealiseerd door het oplossen van de problemen met riooloverstorten en het instellen van spuitvrije zones. Door compensatiebereidheid en politiek draagvlak en overheidssteun is het doel gerealiseerd.

Bronnen

- Interview Dhr. Thijs (provincie Drenthe)
- Plan van aanpak Drentse Aa Elperstroom (1995)
- Evaluatierapport ROM/WCL Drentse Aa/Elperstroom
- <http://www.owio.wau.nl/maatlandgebruik/Land%20Use/Case%20Studies/Case%20Studies.htm>

5.7 De Blauwe Stad

5.7.1 Algemene informatie

Het plangebied behelst een deel van het Oldambt, t.w. het Schiereiland van Winschoten dat wordt begrensd door de kernen Winschoten, Heiligerlee, Scheemda, Midwolda, Oostwold en Finsterwolde. Wat nu nog grotendeels landbouwgrond is zal veranderen in de zogenoemde “Blauwe Stad”; een merengebied (800 ha) met bos, natuur (350 ha), en daarbij passende recreatieve voorzieningen en woningbouw (1200-1800 woningen).

Na een intensieve gebiedsconsultatie hebben de betrokken gemeenteraden en Provinciale Staten besloten om te werken aan de realisering van de Blauwe Stad en hebben zij gezamenlijk de Stichting ter ontwikkeling van de Blauwe Stad opgericht. Deze Stichting had tot en met begin 1997 de taak de economische haalbaarheid en uitvoerbaarheid hiervan te onderzoeken en te werken aan een daarbinnen passend wervend plan. Onder meer werden de economische effecten van deze grootschalige functieverandering nagegaan. Het Nederlands Economisch Instituut (NEI) constateerde dat de ontwikkeling van de Blauwe Stad voor de regio een belangrijke bijdrage kan leveren aan de instandhouding en verbreding van de economische structuur en daarmee aan het doorbreken van de negatieve spiraal.

Eind 1997 besloten de gemeenteraden en Provinciale Staten verder te werken aan de realisering van de Blauwe Stad. Hiervoor hebben zij een Stuurgroep in het leven geroepen waarin de provincie Groningen, de gemeenten Reiderland, Winschoten en Scheemda, de waterschappen Eemsholvest en Dollardzijlvest (thans waterschap Hunze en Aa's) en het Rijk zijn vertegenwoordigd. Deze Stuurgroep is verantwoordelijk voor de voortgang en realisatie van het Blauwe Stadplan en wordt bij haar taak ondersteund door een projectbureau dat gevestigd is in Winschoten.

Na de oprichting van de Stuurgroep Blauwe Stad is begin 1998 gestart met de grondverwerving. Veel transacties zijn inmiddels tot stand gebracht. Een ingrijpend plan als de Blauwe Stad vergt vooral veel zorgvuldigheid in de richting van de huidige bewoners en grondeigenaren.

In het najaar 1998 hebben de betrokken overheden een streekplanuitwerking (provincie), een gebiedsvisie voor de ecologische hoofdstructuur (provincie) en een globaal (voor een groot deel nog nader uit te werken) intergemeentelijk bestemmingsplan (gemeenten) vastgesteld. Tevens is toen op basis van dit bestemmingsplan door de raden het voorkeursrecht gevestigd (Wet voorkeursrecht gemeenten - het recht van 1^e koop gemeenten).

Mede op basis van het bestemmingsplan 1998 is gewerkt aan een inrichtingsplan voor de Blauwe Stad. De eerste fase was het ontwikkelen van een visie voor de Blauwe Stad. Deze visie is in juni 1999 breed gepresenteerd en bediscussieerd. Naar aanleiding van deze visie is het voorkeursrecht op een aantal percelen opgeheven en op een aantal andere percelen gevestigd. Daarnaast zijn er in dit verband diverse civieltechnische onderzoeken uitgevoerd, zoals naar de toekomstige waterkwaliteit, naar de grondwaterstromen en bodemonderzoek.

5.7.2 Doelstellingen

Het Oldambt heeft al geruime tijd te maken met economische achteruitgang en leegloop. Ooit bloeiende industrietakken zijn inmiddels verdwenen en de positie van de landbouw wordt niet beter. Een gebrek aan werk leidde tot het vertrek van veel Oldambtsters en dat leidde weer tot een afnemend voorzieningenniveau. Rond 1990 vatten Jan Timmer (architect) en Wim Haasken (beiden afkomstig uit de gemeente Scheemda) als eersten het idee op om door middel van een ingrijpende grootschalige omgevingsverandering de hiervoor geschetste neerwaartse spiraal om te buigen. Zij zagen destijds grote oppervlakten landbouwgrond braak liggen en dat bracht hen op het idee om een groot gebied (4.000 ha, waarvan 3.000 ha in de provincie Groningen) ten noorden van Winschoten tot in Duitsland onder water te zetten, het zogenoemde Oldambtmeer. Dit meer, met de daarbij behorende toeristisch-recreatieve infrastructuur, zou een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan versterking van het imago naar de buitenwereld én plaatselijke bevolking. Het zou een nieuwe economische impuls geven en dat zou weer kunnen leiden tot een toename van de bevolking, enz.

Het rijk, provincie en gemeenten hebben in 1991 de Stuurgroep Leefbaarheid Oldambt ingesteld. Deze stuurgroep heeft tot taak die activiteiten te ontplooiën die leiden tot verbetering van deze situatie. De stuurgroep heeft het idee van Timmer en Haasken opgepakt en uiteindelijk in de vorm van De Blauwe Stad in het leefbaarheidplan voor de streek opgenomen.

5.7.3 Realisatie

Na uitvoerige inspraakprocedures zijn de verschillende uitvoeringsplannen aangepast en uiteindelijk is een definitief uitvoeringsplan vastgesteld. Met de vaststelling van het uitwerkingsplan Blauwe Stad 2000 op 19 december 2000 door de Colleges van de gemeenten Reiderland, Scheemda en Winschoten en de partiële herziening Blauwe Stad 2000 in de Raden van respectievelijk 30, 25 en 31 januari jl. zijn de planprocedures grotendeels afgerond. Nu zal vooral alle aandacht worden besteed aan de voorbereidende werkzaamheden van de daadwerkelijke uitvoering van de Blauwe Stad, zoals het maken van de bestekken voor de aanleg van het meer, bruggen etc. en de komende aanbestedingsprocedures. Door de groeiende aandacht voor waterbergingscapaciteit is in de uiteindelijke plannen ook een waterbergingsdoelstelling in het plan opgenomen.

Inmiddels is ongeveer 70-80% van de grond verworven en de eerste bomen zijn inmiddels geplant. Naar verwachting wordt in het najaar van 2002 begonnen met de graafwerkzaamheden.

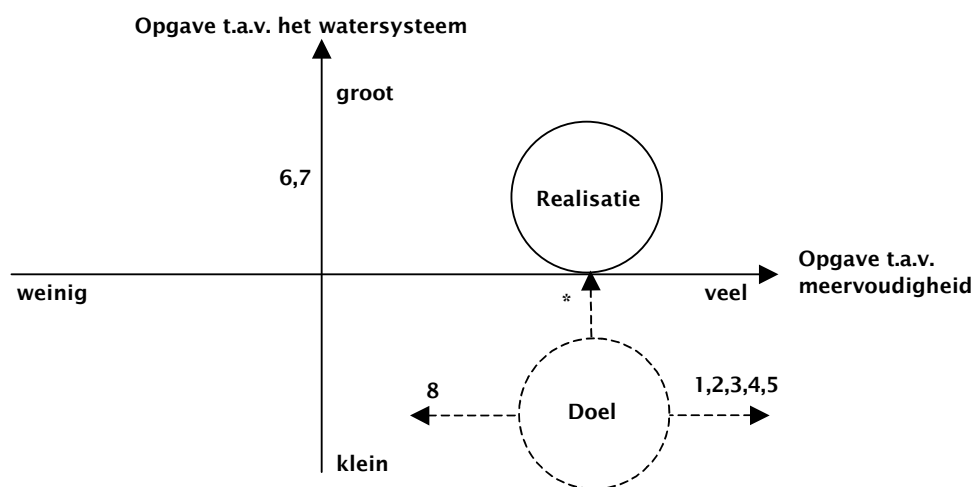
5.7.4 Analyse

Om de grootschalige veranderingen in het gebied te kunnen realiseren is een aantal aspecten doorslaggevend geweest. De doelstelling van het plan was breed: de streek moest een impuls krijgen zowel sociaal-economisch maar ook op het gebied van natuur en recreatie. Een project waarbij ongeveer 1300 ha grond verworven moet worden is gezien de hoge grondprijzen natuurlijk duur. De landbouwgrond was van goede kwaliteit waardoor de toekomstperspectieven van de sector in de streek niet slechter waren dan elders in het land. De kosten voor de verwerving van grond kunnen alleen worden betaald uit

een economisch sterke functie: woningbouw. Meervoudig ruimtegebruik, door het koppelen van economisch sterke functies (wonen en recreatie) aan zwakke (natuur en waterberging) was een belangrijke succesfactor. Er was sprake van win-win: de bouwbedrijven wilden graag bouwen in de nabijheid van het natuur- en recreatiegebied. Dat levert nl. een grote toegevoegde waarde. Verder was de voorfinanciering door Provincie en (in mindere mate) het Rijk belangrijk. Gemeenten of projectontwikkelaars hadden dat geld nooit zelf op kunnen brengen. Voorts waren de regierol van de Provincie belangrijk en het oprichten van een projectbureau De Blauwe Stad waardoor mensen zich fulltime met het project konden bezighouden. Mede door dit projectbureau was de communicatie met de verschillende actoren goed. Desondanks staat de bevolking argwanend tegenover de plannen. Gezien de consequenties voor de landbouw staan ook zij niet positief tegenover De Blauwe Stad. Al met al zijn de meningen gematigd positief te noemen. De noodzaak om de sociaal-economische achteruitgang om te buigen in combinatie met de impuls van provincie en rijk en het uitvoerige planproces hebben ervoor gezorgd dat nu met aanleg van de Blauwe Stad kan worden begonnen.

Tabel 5.6 De belangrijkste succes en faalfactoren van het project.

Succesfactoren	Faalfactoren
1. Veranderingsbereidheid door zwakke economische vooruitzichten	6. Wantrouwen/argwaan bij burgers en sommige actoren
2. Koppeling sterke - zwakke functies: meer geld voor grondverwerving	7. Samenwerking tussen overheidslagen verliep moeizaam
3. Regierol provincie/projectbureau	8. Niet te verenigen met agrarische belangen
4. Goede communicatie, inspraakmogelijkheden en betrokkenheid van relevante partijen.	
5. Goede financieringsstructuur	

Figuur 5.6 Schematische weergave van de relatie doel en realisatie en de belangrijkste factoren die op het project De Blauwe Stad hebben ingewerkt.

Meervoudigheid

Zowel in doel als in realisatie is de opgave ten aanzien van meervoudigheid groot. Het project. Er is gestreefd naar een economische, ecologische en sociale impuls. Een belangrijke succesfactor is de veranderingsbereidheid in het gebied als gevolg van een gedeeld besef dat de streek een sociaal-economische impuls nodig had. Het klimaat was dus goed voor het project. De koppeling van rode aan groene functies is succesvol gebleken. Ook is de regierol van de provincie en het projectbureau belangrijk geweest.

Waterbeheer

De toegenomen aandacht voor waterberging heeft ervoor gezorgd dat de waterdoelstellingen voor het project ambitieuzer zijn geworden. Water heeft een belangrijkere plaats gekregen in het plan (met ‘*’ weergegeven in het figuur).

Bronnen

- Interview met dhr. J. van Ravensteijn (provincie Groningen)
- Website: www.deblauwestad.nl
- De Blauwe Stad: van idee naar werkelijkheid; eindrapport van de Stichting Blauwe Stad

5.8 De Maaswerken

5.8.1 Algemene informatie

Het project De Maaswerken is in de loop der tijd geëvolueerd van een regionaal natuurontwikkelingsproject tot een project dat meerdere doelen dient en betrekking heeft op de gehele Maasvallei in de provincie Limburg. De voorbereidingen zijn rond 1990 gestart, de afronding van het project is voorzien voor 2015. Het project bestaat uit twee omvangrijke deelprojecten: het Grensmaas-project (traject Maastricht - Roosteren) en het Zandmaas/Maasroute-project (traject Maastricht - Den Bosch/Nijmegen).

Het Deltaplan Grote Rivieren van 1995 heeft een belangrijke impuls gegeven aan de planontwikkeling voor De Maaswerken. Na de hoogwateroverlast in 1993 en 1995 werden in het kader van dit plan kaden aangelegd langs de Maas om bescherming te bieden waar dat het meest noodzakelijk was. Tegelijkertijd werd onderkend dat aanvullende, structurele maatregelen nodig waren om ook bescherming te kunnen bieden op de lange termijn. Dit heeft ertoe geleid dat de tot dan toe apart van elkaar ontwikkelde projecten voor de Grensmaas en de Zandmaas/Maasroute in 1997 zijn samengevoegd in het overkoepelende project van De Maaswerken en de twee deelprojecten als primair doel de bescherming tegen hoogwater hebben gekregen.

De plannen voor de Maas zijn vervolgens verder uitgewerkt door projectorganisatie De Maaswerken, hetgeen een samenwerkingsverband is van het ministerie van Verkeer en Waterstaat, de provincie Limburg en het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

5.8.2 Doelstellingen van het project

Met het project De Maaswerken wordt in de eerste plaats een vermindering van de hoogwaterlast beoogd. Daarnaast wordt met het Grensmaas-project gestreefd naar groot-schalige natuurontwikkeling in combinatie met grindwinning, en met het Zandmaas/Maasroute-project naar bevordering van vervoer over water en beperkte natuurontwikkeling. Samengevat luiden de formele doelstellingen voor het Grensmaas-project:

- Het verzekeren van een overstromingskans van uiterlijk eens in de 250 jaar;
- Het ontwikkelen van minimaal 1000 ha aan natuurwaarden;
- Het winnen van grind.

De formele doelstellingen voor het Zandmaas/Maasroute project zijn:

- Het verzekeren van een overstromingskans van uiterlijk eens in de 250 jaar;
- Het verbeteren van de bevaarbaarheid van de Maas en het Julianakanaal;
- Het in beperkte mate herstellen van natuurwaarden.

5.8.3 Realisatie

Het project De Maaswerken bestaat grofweg uit twee fasen, namelijk de voorbereiding en de uitvoering. Tot de voorbereidende fase behoren, behalve de technisch-inhoudelijke planvorming, ook de bestuurlijke besluitvormingstrajecten en de vorming van uitvoeringsconsortia. De projectorganisatie De Maaswerken verwachtte aanvankelijk de voorbereidende fase rond het jaar 2000 te kunnen afronden. Dit is echter voor beide deelprojecten niet gelukt. Tot nu toe is de uitvoering beperkt tot het uitvoeren van proefprojecten.

Wat betreft het Grensmaas-project is in 1998 de streekplanprocedure stilgelegd omdat er geen duidelijkheid bestond over de uitvoering van het project, waarna de projectorganisatie De Maaswerken onderhandelingen is gestart met het Consortium Grensmaas i.o., waarin ondermeer de ontgrinders zitting hadden, over een integrale en budgetneutrale uitvoering van het project. Deze onderhandelingen hebben niet tot overeenstemming geleid over een plan dat op voldoende draagvlak onder de bevolking kan rekenen. De provincie Limburg heeft vervolgens in juni 2001 het initiatief genomen om een alternatief plan voor het Grensmaas-project op te stellen. Het ging daarbij om varianten die minder oppervlakte vergen, die de hinder tijdens de grindwinning beperken en die de periode van winning bekorten. Het alternatieve plan is eind 2001 gepresenteerd en goedgekeurd door de betrokken ministeries. Het zal nu verder worden uitgewerkt en diverse besluitvormingsprocedures moeten doorlopen. De verwachting is dat het Grensmaasproject op zijn vroegst in 2005 of 2006 kan aanvangen.

Wat betreft het Zandmaas/Maasroute-project is de besluitvorming verder gevorderd dan in het geval van het Grensmaas-project. De Staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat heeft in december 2001 ingestemd met de maatregelen in het Tracébesluit (TB). Deze betreffen alle maatregelen ter verbetering van de vaarroute en een aantal maatregelen die een relatie heeft met hoogwaterbescherming. De beschermingsmaatregelen die niet onder de Tracéwet vallen en de plannen voor natuurontwikkeling zijn ondergebracht in het Provinciaal Omgevingsplan Limburg, het POL Zandmaas. Over dit plan wordt een besluit verwacht in februari 2002. Hierna bestaat nog de mogelijkheid voor belanghebben-

den om in beroep te gaan bij de Raad van State.

5.8.4 Analyse

Gezien het feit dat de uitvoering van het zeer gecompliceerde project De Maaswerken nog op gang moet komen, is het voorbarig om op dit moment uitspraken te doen over de mate waarin de gestelde doelen zullen worden gehaald. Het project De Maaswerken behoort tot de categorie van zogenaamde 'grote infrastructurele werken', die veelal gepaard gaan met omvangrijke technische, financiële, sociaal-economische en ruimtelijke consequenties. Bovendien vraagt een dergelijk project grote vaardigheden van het bestuur op het gebied van planvorming, projectmanagement, verdeling van verantwoordelijkheden en adequate besluitvorming waarin recht wordt gedaan aan alle betrokken belangen. De recente geschiedenis laat zien dat dergelijke projecten in Nederland niet altijd even succesvol verlopen; de planvorming verloopt veelal moeizaam en in de uitvoeringsfase kunnen zich ook allerlei hindernissen voordoen. Het verloop van het project De Maaswerken is hierop tot nu toe geen uitzondering.

Aanvankelijk verliep het planvormingsproces redelijk voortvarend en werd nog in een stroomversnelling gebracht door de hoog waters van 1993 en 1995 die een stevig draagvlak creëerden voor ingrijpende maatregelen in het stroomgebied van de Maas, waarbij veiligheid het belangrijkste motief was. Vervolgens zijn echter allerlei conflicten ontstaan die onder meer samenhangen met de verdeling van de kosten van het project, de hoeveelheid te winnen grind, de juistheid van de technische en hydrologische berekeningen, het omgaan met onverwacht grote hoeveelheden zwaar vervuild slib, de frustratie van de bevolking over hun marginale positie in de besluitvorming, de te verwachten hinder van de werkzaamheden en de capaciteiten van de projectorganisatie van De Maaswerken. Het een en ander heeft er toe geleid dat het project nog steeds in de voorbereidende fase verkeert en dat de uitvoering is uitgesteld.

Tabel 5.7 geeft een overzicht van variabelen die tot nu toe het verloop van het project hebben bepaald.

Meervoudigheid

De combinatie van sterke (zoals grindwinning) en zwakke functies (zoals natuur, water en recreatie) heeft in het rivierengebied tot succesvolle voorbeelden geleid. Echter, voornog is het Maaswerken project weinig voorspoedig verlopen. Het project is groot en complex en vooral door gebrekkige regie en organisatie stagneert het project. Het draagvlak brokkelt af en het proces verloopt uiterst moeizaam.

Waterbeheer

Door de hoogwaters van de afgelopen jaren is de veiligheid een belangrijk issue geworden. Door de meest recente dreigingen komt het project mogelijk weer in een versnelling.

Bronnen

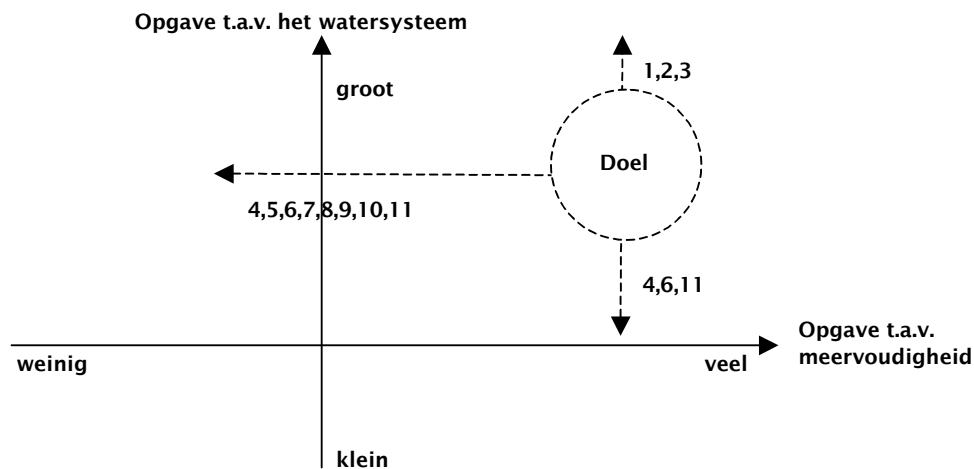
- N.M. van der Grijp en J. Warner (2001). Planning and decision-making related to the Maaswerken project. In: A.A. Olsthoorn en R.S.J. Tol (2001), *Floods, flood man-*

agement and climate change in The Netherlands, IVM report number R-01/04, Amsterdam

- www.maaswerken.nl
- Krantenartikelen uit landelijke en regionale dagbladen

Tabel 5.7 De belangrijkste succes- en faalfactoren.

Succesfactoren	Faalfactoren
1. Vrees na 1993/95 voor nieuwe overstromingen	4. Ontbreken van een passende besluitvormingsprocedure voor grootschalige projecten
2. Combinatie met grindwinning: inkomstenbron	5. Draagvlak bij bevolking brokkelt af en wantrouwen groeit
3. Belgische voortvarendheid bij een vergelijkbaar natuurontwikkelingsproject als de Grensmaas	6. Hydrologische misrekeningen en onvoldoende rekening houden met gevolgen klimaatverandering
	7. Hoge kosten van verwerking van zwaar vervuild slib
	8. Natuurdoelstellingen dreigen sluitpost te worden
	9. Tanend vertrouwen in de projectorganisatie van De Maaswerken
	10. Communicatie naar bevolking is matig en weinig mogelijkheden tot participatie (eerder een 'top-down selling approach' dan 'horizontal co-production')
	11. Moeizame beleidsafstemming en samenwerking tussen verschillende overheden; verdeling van kosten en risico's tussen overheden

Figuur 5.7 Schematische weergave van de relatie doel en realisatie en de belangrijkste factoren die op het project De Maaswerken hebben ingewerkt.

6. Conclusies

6.1 Conclusies ten aanzien van de inventarisatie van projecten

De inventarisatie van praktijkprojecten heeft een overzicht opgeleverd van ongeveer 100 projecten. Deze projecten geven op verschillende wijze invulling aan het begrip meervoudig ruimtegebruik. De lijst beschouwend ontstaat de indruk dat meervoudig ruimtegebruik ‘pur sang’ binnen het waterbeheer nog niet goed van de grond is gekomen.

De projectenlijst levert een nogal somber beeld van de realisatie van meervoudigheid in waterprojecten. Vooral de functies natuur en recreatie (en in mindere mate ook wonen en landbouw) komen voor in combinatie met watergerelateerde functies (vooral berging en veiligheid). Vrijwel alle uitgevoerde projecten zijn lokaal van aard. De grotere projecten zijn of nog in de planfase of ondervinden grote problemen.

Voorts valt op dat in veel gevallen meervoudigheid wordt gerealiseerd op het niveau van *doelstellingen*. In uitvoering worden oplossingen vaak gevonden in ruimtelijke scheiding van functies. De vraag is of hier dan nog sprake is van meervoudig ruimtegebruik. Dit is in feite een definitiekwestie die afhankelijk is van het schaalniveau dat men voor ogen houdt: een stad kan worden beschouwd als een homogene eenheid maar lopend door die stad onderscheiden we vele verschillende functies (werken, wonen, infrastructuur, sportvelden, parken, water etc.).

Een aantal projecten waarbij wel echt sprake is van combinaties van conflicterende functies, bevindt zich nog in de onderzoeksfase. Meervoudig ruimtegebruik is een betrekkelijk jong concept en dergelijke complexe projecten vergen tijd.

Uit de inventarisatie wordt eveneens duidelijk dat meervoudig ruimtegebruik een koepelbegrip is. Het expliciteren van de mate van conflict (win-win, indifferent of competitie), het expliciteren van het schaalniveau en het aangeven of het gaat om meervoudige *doelen* of meervoudigheid in *uitvoering* maakt duidelijker waar het werkelijk om gaat wanneer we het hebben over meervoudig ruimtegebruik.

6.2 Conclusies ten aanzien van de analyse van de cases

In dit project is bewust gekozen voor een analyse van een beperkt aantal concrete watergerelateerde projecten om zo een eerste beeld te kunnen krijgen van de praktijkervaringen met meervoudig ruimtegebruik binnen waterprojecten. De consequentie daarvan is dat er slechts een beperkt beeld wordt gegeven van de mogelijke succes- en faalfactoren. De gekozen projecten zijn geen representatieve steekproef maar geven, naar verwachting, wel een redelijk breed beeld van de praktijk.

Globaal zijn er op basis van het concept meervoudig ruimtegebruik 3 mogelijkheden voor het verkrijgen van de benodigde ‘ruimte voor water’ te benoemen:

- **Door win-win opties te benutten.** Grondeigenaren (agrariërs of natuurbeheerders bijvoorbeeld) zijn ontvankelijk voor gemengd gebruik/functiewijzigingen als er winst is te behalen. Wanneer dat het geval is laat de praktijk zien dat win-win opties

worden benut. Dit kan door gemengd gebruik (fysieke combinatie van functies) maar vaak gaat dit door grondruil: het herrangschikken van functies in een bepaald gebied waarbij de potenties van de deelgebieden beter worden benut. Vooral in de projecten Dalfsen en de Tungelroyse Beek is dit gebleken.

- **Door gemengd gebruik met compensatieregelingen.** In deze gevallen heeft de grondeigenaar weliswaar niet een direct belang bij de functievermenging maar wordt deze gecompenseerd voor de eventuele nadelige gevolgen van de combinatie. Deze meervoudig ruimtegebruikconstructies komen in de praktijk nog weinig voor. In het project Drentse Aa en in zekere zin ook bij het project Dalfsen heeft dit een rol gespeeld.
- **Verwerving van de grond.** De functies zijn niet te verenigen (doordat de verliezen niet zijn te compenseren of functies sluiten elkaar gewoonweg uit) en de grond moet worden verworven.

Op basis van de analyse van de cases kan een aantal algemene conclusies worden geformuleerd. Daarbij maken we het onderscheid tussen technisch inhoudelijke en bestuurlijk procesmatige aspecten, waarbij opgemerkt wordt dat dit onderscheid eigenlijk moeilijk is te maken. De technische en bestuurlijke aspecten houden sterk verband met elkaar, maar omwille van de consistentie worden zij hier toch apart behandeld.

6.2.1 Technisch inhoudelijke aspecten

Uit de analyse is duidelijk gebleken dat bij de concrete uitvoering van projecten vooral de grondproblematiek een belangrijke factor is. Ruimte voor water moet over het algemeen gezocht worden in gebieden waar de waterbeheerder geen eigenaar is van de grond. In deze gevallen kan meervoudig ruimtegebruik nieuwe mogelijkheden bieden door het koppelen van sterke functies aan zwakke functies. Vanwege de hoge grondprijzen moeten zwakke functies wel ‘meeliften’ op bepaalde initiatieven. Dit is duidelijk gevonden in de projecten: de Blauwe Stad, Gelderse Poort, Maaswerken en (wellicht in de toekomst, gekoppeld aan nieuwe infrastructuur) de Groen Blauwe Slinger.

Wanneer deze koppeling niet gemaakt kan worden of niet wenselijk is zijn overheids-subsidies noodzakelijk. Hierbij is het een succesfactor wanneer verschillende beleidsdoelen gekoppeld kunnen worden aan het project. Een probleem hierbij is dat de subsidie-structuur zeer verkokerd is. Het verdient derhalve de aanbeveling om deze financierings-structuren beter aan te passen aan meervoudig ruimtegebruik.

Uit de analyse bleek tevens dat kennis ten aanzien van het watersysteem in een aantal gevallen tekort schiet. Aannames ten aanzien van scenario's voor rivierafvoer bleken soms niet juist (Tungelroyse beek, Gelderse Poort), soms bleek veel meer grond te moeten worden gesaneerd dan aanvankelijk was verondersteld (Tungelroyse beek, Gelderse Poort, Groen Blauwe Slinger) en weer in andere gevallen kon kennis de bevolking niet overtuigen van het nut en de noodzaak van projecten (de Blauwe Stad bijvoorbeeld). In de projecten Dalfsen en de Drentse Aa is kennis van het watersysteem juist een succesfactor geweest omdat daardoor efficiënte oplossingen zijn gevonden voor een aantal knelpunten.

Tabel 6.1 De belangrijkste technisch inhoudelijke aspecten.

	Succesfactor	Faalfactor
Grondverwerving	Als in eigendom van initiatiefnemer	Dikwijls in eigendom van de landbouw
Financiën	Koppeling van sterke aan zwakke functies	Geen compensatiemogelijkheden Geen subsidiemogelijkheden
	Publiek-Private samenwerking	Onverwachte kostenstijging als gevolg van bodemsanering
	Overheids- of EU-subsidie	
Kennis	Waterkennis op systeemniveau	Gebrekkige kennis van het watersysteem Onderschatting bodemsanering Betrouwbaarheid en acceptatie van kennis

6.2.2 Procesmatig bestuurlijke aspecten

De organisatie, samenwerking, financiering en gedeelde probleem urgentie zijn de belangrijkste procesmatig bestuurlijke aspecten. Als plannen inhaken bij bestaande beleidsvoornemens vanuit verschillende beleidsterreinen zijn er meerdere ‘potjes’ waaruit het project kan worden gefinancierd. Wanneer private partijen eveneens een belang hebben bij bepaalde veranderingen kunnen kosten via publiek-private samenwerking worden gedeeld. Helaas zijn subsidiestructuren echter sterk verkokerd en weinig toegesneden op meervoudig ruimtegebruik en dat staat de realisatie van meervoudigheid in de weg.

Door de combinatie van verschillende beleidsterreinen, overheidslagen en actoren is een goede organisatie bij meervoudig ruimtegebruikprojecten uiteraard van groot belang. In de meeste geanalyseerde projecten is dit als belangrijke succesfactor gevonden. In sommige gevallen en vooral bij de grotere projecten (zoals de Maaswerken) is deze organisatie een belangrijke faalfactor. Organisatie en financiering zijn dus belangrijke factoren.

Daarnaast is een gemeenschappelijk aanvaarde probleemurgentie een belangrijke voorwaarde voor het slagen van projecten. Als deze urgentie er is zal er een grotere bereidheid tot verandering zijn. Ook wanneer er bij verschillende overheden een gedeelde behoefte is aan bepaalde veranderingen ontstaat een zogenaamd ‘policy window’ waardoor plannen in een stroomversnelling kunnen raken.

Meer specifiek zijn een aantal wettelijke regelingen aan te wijzen die meervoudigheid verder compliceren. Mestregelingen en melkquota gelden op hectare basis. Hiermee vermindert de bereidwilligheid van boeren om hun marginale gronden op te geven of te verkopen, immers, hoe meer grond in eigendom hoe meer mest er mag worden uitgereiden en hoe meer melk er mag worden geproduceerd.

Meer in het algemeen geldt dat er een groot aantal bestuurlijk/procesmatige voorwaarden is te benoemen waar projecten rekening mee dienen te houden. Zo geldt voor elk project dat voldoende aandacht moet worden gegeven aan het proces van planvorming (participatie; communicatie; inspraak), de bestuurlijke samenwerking, goede regie, duidelijke afspraken en planning etc. In verschillende publicaties (RMNO, 1997; RMNO, NRLO, AWT, 2000; Rathenau Instituut, 2000; Min. V&W, 2000) staan mogelijke meer algemene succes- en faalfactoren beschreven waarmee rekening gehouden dient te worden bij de uitvoering van het waterbeleid. Ook in de publicatie van Habiforum (2001) staan een groot aantal kansen en belemmeringen genoemd voor het concept ‘meervoudig ruimte-

gebruik' op verschillende ruimtelijke niveaus. Onderliggende studie kan als aanvulling op deze kennis worden beschouwd en de nadruk heeft in het bijzonder gelegen op het analyseren van praktijkervaringen bij de uitvoering van projecten.

Tabel 6.2 De belangrijkste bestuurlijk procesmatige aspecten.

	succesfactor	Faalfactor
Probleem urgentie / veranderingsbereidheid	Gedeeld belang Gemeenschappelijk aanvaard probleem Policy window: aansluitend bij verschillende beleidsdoelen	Geen gedeeld belang Wantrouwen onder bevolking Ontbrekend politiek draagvlak
Financiën	Publiek-Private samenwerking Combineren van verschillende beleidsdoelen	Geen compensatiemogelijkheden Geen subsidiemogelijkheden
Grondverwerving		Mestregelingen en melkquota ontmoedigen de verkoop van grond
Organisatie	Financieringsstructuur ontkokeren en beter aanpassen aan eisen meervoudigheid Samenwerking tussen departementen	Verkokering en versnippering in de financieringsstructuur Slechte communicatie en organisatie tussen overheden en departementen

Slotconclusie:

Een inventarisatie van de stand van zaken van meervoudig ruimtegebruik binnen het waterbeheer levert een nogal somber beeld op. Er zijn op lokale schaal wel talrijke voorbeelden 'win-win' projecten waarbij het vooral gaat om combinaties van natuur en recreatie (en landbouw, wonen en delfstoffenwinning in mindere mate). Vermenging van functies die met elkaar conflicteren komen weinig voor en de indruk is daarbij dat problemen ontstaan door verkokerde financieringsstructuren, gebrekkige organisatie bij grote complexe projecten en soms door ontoereikende technische kennis. Vanuit de landbouw lijkt anderzijds de interesse voor gecombineerd gebruik in sommige streken toe te nemen, getuige de opkomst van agrarisch natuurbeheer en agrotourisme. Tevens zal de verslechterende positie van de landbouw in sommige gebieden resulteren in een grotere interesse in vergoedingen voor 'waterdiensten'. In sommige gevallen (vaak wanneer functies elkaar uitsluiten) moet grond worden verworven hetgeen duur en door de lage grondmobiliteit uiterst tijdrovend is. Er moet daarbij gezocht worden naar koppeling aan economisch sterke functies of verschillende beleidsdoelen. Gezien de grote ruimte vraag voor waterberging als gevolg van de beleidskeuze 'ruimte voor water' is deze optie duur. Voor de toenemende vraag naar ruimte voor water lijkt vooral het vermengen van functies op dit moment relevant. Daarbij kan, maar lang niet altijd, sprake zijn van wederzijds voordeel. Hoe dan ook: meervoudigheid kost geld en vergt een goede organisatie en samenwerking.

7. Geraadpleegde literatuur

- Van Ast, J.A., (2001). Naar interactief watermanagement in grensoverschrijdende watersystemen. *Milieu* 16 (1): pp.11-22.
- Bruin, D.de, Hamhuis, D., Nieuwenhuijze, L. van, Overmars, W., Sijmons, D., Vera, F., (1997). Ooievaar. *De toekomst van het rivierengebied*. Stichting Gelderse Milieufederatie.
- Goosen, H., P. Vellinga, S.P. Tjallingii. *Naar een Waterrijk Nederland. In: Over Stromen: kennis en innovatie opgaven voor een waterrijk Nederland*. NRLO/AWT, (2000).
- Habiforum, (2001). *Meervoudig Ruimtegebruik: Kansen en belemmeringen*.
- Hendriks, F., P. Tops, M. Hisschemöller, P. van Rooy, A. Peterse and J. Woltjer, (1999). *Handreiking voor interactieve planvorming*. Land Water Informatietechnologie, Gouda.
- Kwakernaak, C., P. J. T. Bakel, B. W. Parmet, L. D. Boel, E. Dammers, Gaast J.W.J., R. van der Veen, F. de Vries (1996). *Waterberging binnendijks*. Wageningen, DLO-Staring Centrum.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat, (1985). *Omgaan met water, naar een integraal waterbeleid*. Den Haag.
- Ministerie van Verkeer en waterstaat, (1998). Water Kader: 4e Nota Waterhuishouding, regeringsbeslissing. Den Haag.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2000. *Anders omgaan met water*. Waterbeleid in de 21^e eeuw. Den Haag.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Unie van Waterschappen, Vereniging van Nederlandse gemeenten, Interprovinciaal overleg, (2001). *Parels van vernieuwend waterbeheer*. Arcadis Heidemij Advies BV en 'Citaat'.
- Ministerie van VROM, (2001). *Ruime maken, ruimte delen*. Vijfde nota over de ruimtelijke ordening 2000/2020. Den Haag.
- Ploeg, F. van der, (1979). *Multiple use of natural resources*. Academisch proefschrift. Instituut voor Milieuvraagstukken, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Raad voor het Landelijk Gebied, (2001). Bergen met beleid. *Signaaladvies over de implementatie van waterberging en waterbuffering in beleid en uitvoeringsplannen*.
- Rathenau Instituut, (2001). *Het Blauwe Goud Verzilveren*. Advies aan de regering. The Hague.
- RIVM, (1998). *De leefomgevingsbalans*. Voorzet voor vorm en inhoud. Bilthoven.
- RMNO, (1997). De ruimte benutten. *Kennis over natuur en milieu als voorwaarde voor integraal ruimtegebruik*. Oktober 1997.
- RMNO, (1999). *Verkenning van de kennisinfrastructuur voor meervoudig ruimtegebruik*. Juni 1999
- RMNO, NRLO, AWT, (2000). *Over stromen, Kennis- en innovatieopgaven voor een waterrijk Nederland*.
- Van Rooy, P. T. J. C., (1997). *Interactieve Planvorming gericht op Effectiviteit en Acceptatie*. Utrecht, STOWA boekenreeks nr. 12.

Appendix I. De projectenlijst

Project	Watersysteem	Regio	Stadium	Functies	Schaal	Initiatie
Aakvlaai	Rivierengebied	Zuid-Holland	praktische uitvoering	veiligheid, ruige natuur en (water)recreatie	Lokaal	
Afsluitdijk	Binnenwater	IJsselmeer	Plan	retentie en natuur	Lokaal	
Bakenhof	Rivierengebied	Arnhem	Uitvoering	Veiligheid en natuur	Lokaal	Rijkswaterstaat
Bethunepolder	Polder/boezem	Utrecht	Planfase	Natuur en drinkwaterwinning	Lokaal	
Blauwe kamer	Rivierengebied	Wageningen	Afgerond	veiligheid, uiterwaarden natuur en recreatie	Lokaal	WNF
Blauwe stad	Polder/boezem	Groningen	Praktische uitvoering	retentie, wonen, recreatie en natuur	Lokaal	Gemeenten
Bossche broek	Polder/boezem	Den Bosch	Afgerond	veiligheid, recreatie, landbouw	Lokaal	
Breevenen	Beken	Drente	Plan	drinkwater, natuur, recreatie en landbouw	Lokaal	Stichting het Drentse landschap
Breda	Beken	Breda	Plan	Verbeteren kwantitatief en kwalitatief waterbeheer en recreatie	Lokaal	
Breevenen	Beken	Hunze dal	Plan/uitvoering	Landbouw, herstel kwel, drinkwaterwinning, natuur en recreatie	Regionaal/ lokaal	
Bruisend water	Polder/boezem	Zuid-Holland	plan/visie	Integraal	Regionaal	
Dalfsen	Rivierengebied	Overijssel	praktische uitvoering	veiligheid, waterwinning, bosbouw, natuur en landbouw		Waterleiding maatschappij Overijssel
Dinkel	Beken	Twente	Praktische uitvoering	veiligheid, natuur en landbouw	lokaal	Provincie Overijssel
Dommel en Aa	Beken	Den Bosch		retentie en natuur	lokaal	
Duursche Waarden	Rivierengebied	Overijssel	afgerond	veiligheid en oobos ontwikkeling	lokaal	SBB
Eiland van Dordt	Rivierengebied	Zuid Holland	Plan	Veiligheid en natuur	lokaal	
Enschmarke	Stedelijk water	Enschede	Afgerond	Retentie regenwater	lokaal	Gemeente Enschede
Geesterambacht-plas	Stedelijk water	Alkmaar	Plan	Waterberging en natuur	lokaal	
Gelderse Poort	Rivierengebied	Gelderland	Praktische uitvoering	Veiligheid, delfstoffen, natuur	lokaal	Provincie Gelderland
Grensmaas	Rivierengebied	Limburg	Plan	veiligheid, natuur, delfstofwinning en recreatie	regionaal	
Grift	Beken	Apeldoorn	Praktische uitvoering	Recreatie, cultuurhistorie, waterafvoer en natuur	lokaal	
Groen Blauwe Slinger	Rivierengebied	Zuid-Holland	Plan	retentie, recreatie en natuur	Regionaal	
Groote Wielen	Stedelijk water	Den Bosch	Praktische uitvoering	retentie en wonen	Lokaal	Den Bosch
Heeswijkse Kampen	Stedelijk water	Nijmegen	Praktische uitvoering	Waterberging en zandwinning	lokaal	
IJsselzone	Rivierengebied	Wijhe tot Kampen	Plan	Recreatie, landbouw, water, vervoer, wonen en werken	Regionaal	
Integrale verkenning Benedenrivers	Rivierengebied		Verkenning	integrale verkenning	Regionaal	
Kaliwaal	Rivierengebied	Gelderland	Plan	veiligheid, baggerspecie opslag, natuur	Lokaal	
Landstad Deventer	Stedelijk water	Deventer	Plan	Ruimtelijke, sociaal en economische integrale visie	Lokaal	

Lateraalkanaal	Rivierengebied		Uitvoering	retentie, grind-winning, grondwaterherstel en herstel natere natuur	Lokaal	Panheel groep
Lent	Rivierengebied / stedelijk water	Nijmegen	Praktische uitvoering	Bergen regenwater in woon-wijk	Lokaal	
Levende Berging	Polder/boezem	Noord-Holland	Plan	veiligheid, natuur, recreatie, landbouw	Lokaal	
Levende rivieren	Rivierengebied		Visie; pilot-projecten uitgevoerd	veiligheid, natuur, recreatie, delfstoffenwinning	Regionaal	
Living with Floods	Rivierengebied		Verkenning	(integrale verkenning)	Regionaal	
Lent	Rivierengebied / stedelijk water	Nijmegen	Praktische uitvoering	Bergen regenwater in woon-wijk	Lokaal	
Meegroeien met de zee	Kust	nationaal	Plan	(integrale verkenning)	Nationaal	
Meerstad	Stedelijk water		Plan	veiligheid, wonen en recreatie	Lokaal	Stad Groningen
Meervoudig landgebruik Winterswijk	hoog Nederland	Winterswijk	uitvoering	retentie, landbouw, natuur	lokaal	
Meervoudig ruimtegebruik en waterberging in Noord Holland	Polder/boezem	Noord-Holland	plan	veiligheid, natuur, recreatie en landbouw	Regionaal	
Meliepark	Stedelijk water	Heusden	Afgerond	Wonen en waterberging	Lokaal	
Moerasbos Hapert	Beken	Brabant	Plan	zuiveringsmoeras, waterbuffering en recreatie	Lokaal	
Nieuw Rotterdam Peil	Rivier en kust	Rotterdam	Plan/uitvoering	veiligheid, natuur, recreatie en wonen	Regionaal	
Nijeveense polder	Polder/boezem	Overijssel	Plan	veiligheid, natuur, wonen	Lokaal	Meppel
Noordwaard	Rivierengebied	Zuid Holland	Praktische uitvoering	Veiligheid en natuur	Lokaal	
Ooijpolder	rivierengebied	Gelderland	Afgerond	Veiligheid en natuur	Lokaal	
Oostburg	Polder/boezem	Zeeland	Plan		Lokaal	
Oude Leede	Polder/boezem	Zuid Holland	Praktische uitvoering	Natuur, recreatie en duurzaam waterbeheer	Lokaal	Provincie Zuid Holland
Overdiep	Rivierengebied		Plan	retentie en landbouw	Lokaal	
Plan Ooievaar	Rivierengebied	Hele rivierengebied	Concept	Natuur en water	Regionaal	
Reeshof	Stedelijk water	Tilburg	Praktische uitvoering	Wonen, beekherstel en retentie	Lokaal	
Regge	Beken	Twente	Plan/uitvoering	Retentie, natuur en landbouw	Regionaal	
Rijnstrangen	Rivierengebied	Nijmegen	Plan	Veiligheid en natuur	Lokaal	
Ruimte voor Rijnakken	Rivierengebied		Verkenning	Integrale verkenning	Regionaal	
Romeinenweerd	Rivierengebied	Venlo	Afgerond	Kleiwinning en natuur	Lokaal	
Rooseveltsingel	Rivierengebied	Wageningen	Plan	Vergroten verkeersveiligheid, herstel watersysteem en ecologische verbinding	Lokaal	Buurtbewoners
Saendelft	Stedelijk water	Noord- Holland	Uitvoering	Retentie, wonen, natuur en recreatie	Lokaal	Zaanstad
Smalwater	Beken	Boxtel	Praktische uitvoering	Retentie en natuur, EHS	Lokaal	
Tungelroyse beek	Beken	Limburg	Afgerond	retentie en ontwikkeling beekvegetatie	Lokaal	Limburg
Tussenklappenpolder	Polder/boezem	Groningen	Afgerond	Calamiteitenberging en landbouw	Lokaal	
Viermannekesbrug	beken	Brabant	Afgerond	retentie en beeknatuur en vis-trap	Lokaal	DLG
Visie Hollandse kust	Kust	Noord en zuid holland	Concept	Wonen, visserij, energie en waterwinning, transport, recreatie, natuur, industrie en kustbescherming.	Regionaal	

Vorstengrafdonk	Stedelijk water	Oss	Plan	Wadisysteem in industriegebied	Lokaal	
Waalsprong	Rivierengebied	Nijmegen	Plan/uitvoering	Wonen, recreatie, natuur en waterberging	Lokaal	Gemeente Nijmegen
Water in het Natte Hart	Binnenwater	IJsselmeer	Verkenning	Integrale verkenning	Regionaal	
Water voor Ruimte	Alles		plan/prijsvraag	Veiligheid, natuur, wonen, landbouw, transport	Nationaal	
Waterlandgoed Enschede	Stedelijk water	Enschede	Plan	Wonen, recreatie, natuur en waterwinning		
Waterlandschap van de toekomst	div.		Plan/prijsvraag	Divers	Nationaal	
De Wieden	Polder/boezem	Meppel	Uitgevoerd	Retentie en natuur	Lokaal	
Winterswijk	Polder/boezem	Winterswijk	Planfase	Duurzame landbouw, natuur en water	Lokaal	
Woolderbinnenbeek	Beken	Hengelo	Uitvoering	Retentie, natuur en recreatie en stadspark	Lokaal	Waterschap Regge en Dinkel
Woudse Polder	Polder/boezem	Zuid-Holland	Plan	Waterberging, natuur, landbouw en recreatie	Lokaal	
Zandmaas	Rivierengebied	Limburg	Plan	Veiligheid, natuur en delfstoffenwinning	Regionaal	
Zeevangse Koggen	Polder/boezem	Noord-Holland	Plan	Retentie, landbouw en natuur	Lokaal	Waterschap de waterlanden

Appendix II. Globaal overzicht van de projecten

Aakvlaai

- Zuid-Holland, omgeving Dordrecht
- Polder (150 ha) wordt uiterwaarden van de Maas door dijken door te steken en door kreken e.d. te graven. Het gebied wordt ingericht als natuurrecreatiegebied en zal waarschijnlijk 1 keer per jaar meestromen al onderdeel van het rivierbed. De dijken zijn medio 2001 doorgestoken en er wordt nu nog verder aan de inrichting van het gebied gewerkt. Het natte gedeelte wordt ingericht voor watersporters.
- Afronding praktische uitvoering
- Betrokkenen: LNV, SBB, Dienst Landelijk gebied, Rijkswaterstaat, Vereniging watersporters en gemeente Werkendam.
- Parels van vernieuwd waterbeheer

Afsluitdijk

- Plan fase (overleg met partijen)
- Combinatie van veiligheid (water buffering), visserij, natuur en recreatie
- Bron: Het Blauwe Goud verzilveren (Rathenau Instituut, 2000)

Amfibisch wonen

- Mogelijke concepten van amfibisch wonen, nog geen plannen om het werkelijk toe te gaan passen.
- <http://www.amfibischwonen.nl/index2.html>

Bakenhof

- Arnhem
- dijkverlegging, 200 m landinwaarts en natuurontwikkeling. Eerste echte project dat voortkomt uit “ruimte voor de rivieren”.
- Planfase, in 2002 wordt het uitgevoerd
- Betrokkenen: gemeenten Arnhem en Huissen, polderdistrict Betuwe en Rijkswaterstaat.
- <http://www.polder-betuwe.nl/waterb2.htm>

Beerse overlaat

- Den Bosch
- Herstel van de loop van de oude rivier. Boeren maken plaats voor natuurontwikkeling. Het gebied wordt ook zo ingericht dat het de oude functie van overstromingsvlakte weer terug krijgt. Kan bij nood geïnundeerd worden.
- Planfase.

Bethune polder

- Maarssen
- Plannen tot herinrichting van de polder (500 ha) tot een recreatie/natuurgebied. Natuurmonumenten gaat het beheren. De 15 boerenbedrijven moeten uit het gebied, de 50 bewoners mogen er blijven wonen. Het waterbedrijf mag kwelwater winnen, maar

moet als tegenprestatie meebetalen aan de herinrichting. Begin 2002 moeten de plannen worden goedgekeurd en kan er begonnen worden met de uitvoering.

- Planfase
- http://bewonersmaarsse.tripod.com/uitdepers/un991208_1.html

Blauwe kamer

- Wageningen
- Uiterwaarden vaker laten overstromen door het graven van nevengeulen en het doorsteken van de zomerdijk. Het gebied kan voor waterberging gebruikt worden en er is natuurontwikkeling i.p.v. landbouw. Het gebied is 120 ha groot en was een pilotproject.
- Afgerond (1992)
- Betrokkenen: Rijk, provincies Utrecht en Gelderland, gemeente Wageningen en Rhenen en het WNF
- http://www.bartimeus.nl/ecoproject/html/i_blauw.html

Blauwe stad

- Oldambt
- Polder omvormen tot meer van 800 ha met eilanden. Op de eilanden komen woningen (1800) en natuurontwikkeling (350 ha). De plas gaat voor een verbinding zorgen voor de recreatievaart.
- Plan is goedgekeurd en wordt begonnen met aanbestedingen, nog planfase
- Betrokkenen: gemeentes Scheemda en Winschoten, provincie Groningen, LNV, VROM, waterschap Hunze en Aa's.
- Initiator: gemeenten
- <http://www.deblauwestad.nl>
- <http://odin.let.rug.nl/~kastud/CAS/projecten/blauw/blauw2.html>
- <http://www.volkskrant.nl/nieuws/nederland/1010646672407.html>

Bossche broek

- Den Bosch
- Retentiepolder van 525 hectare die eens in de 150 jaar gebruikt moet worden. Kan open gezet worden door betonnen stuwen te verwijderen. Wordt voor landbouw gebruikt.
- Afgerond
- Parels van vernieuwd waterbeheer

Breda

- De oude haven en stadsgracht van Breda worden hersteld. In de jaren '60 zijn ze gedempt. Door ze te herstellen wordt het kwalitatief en kwantitatieve waterbeheer in de stad verbeterd. De gracht komt in verbinding met de Mark en deAa.
- Planfase, begin uitvoering 2002
- <http://www.sev.nl/ipsv/project/stir99/99pro/genom/99418.htm?55,61>

Breevenen

- Drente, Hunze dal

- Herstellen kwel en grondwaterstand, daarbij schraalland ontwikkelen en dankzij agrarisch medegebruik broed en voedselplaatsen voor weidevogels. Het gebied wordt eveneens geschikt voor recreatie. Het overschot aan grondwater wordt deels gewonnen voor drinkwater.
- Overgang plan naar uitvoering
- Initiator: stichting het Drentse landschap
- <http://www.noorderbreedte.nl/artikel/99-4-5.htm> (hier zijn meerdere artikelen)
- <http://www.pvda.nl/~aahunze/actualit/gebiedsgericht99.htm#3>

Bruisend Water

- Visie op waterbeheer en ruimtelijke ordening van de provincie Zuid Holland en de waterschappen in die provincie
- Overkoepelend kader waarbinnen projecten uitgevoerd worden
- <http://www.pzh.nl/>

Walsen

- Marshoek-Hoonhorst (Zwolle)
- integraal waterproject, 2000 ha, wordt rekening gehouden met behoefte landbouw, waterwinning, bosbouw en natuur (40 ha) waar het gaat om grondwaterstand en grondwaterkwaliteit. In natte perioden wordt hier water vastgehouden om de overlast bij Zwolle te verminderen. Het project wordt mede gefinancierd door IRMA-programma. WMO gaat drinkwater winnen en koopt hier grond voor aan, DLG combineert dit gelijk met ruilverkaveling. Voor compensatie van het onttrokken grondwater wordt er Vechtwater geïnfiltreerd.
- Praktische uitvoering, in 2002 afgerond
- Betrokkenen: Dienst Landelijk Gebied, Waterleiding Maatschappij Overijssel, Waterschap Groot Salland, Provincie Overijssel, inwoners gebied
- Initiator: Waterleiding Maatschappij Overijssel
- http://www.wgs.nl/pagina/projecte/dalfsen/p_1.1.htm
- Dienst Landelijk gebied (2000). Integraal waterproject Dalfsen; Een natuurlijke ontwikkeling. Zwolle, Meindertsma

De Rug

- Roosteren
- Natuurgebied van 180 ha dat ontwikkeld wordt met opbrengsten van waterwinning in het gebied Het gebied is eigendom van de waterleidingmaatschappij Limburg. Het vormt ook een verbinding tussen de Maas en het Maasplassen gebied.
- Afgerond
- <http://www.arknature.nl/ark-gebied/noord-limburg/de-rug/index.asp>

De Wieden

- Meppel
- Volgens het plan wordt een verbinding gegraven tussen het Meppelerdiep en een ander groot water. Deze verbinding moet voor doorstroming gaan zorgen bij hoge neerslag hoeveelheden, de waterkwaliteit moet verbeteren en de flora en fauna moet zich gaan ontwikkelen.

- Planfase.

Dinkel

- Oost Twente
- Beek krijgt oorspronkelijke vorm terug en zal weer vaker overstromen. Langs de rivier zal natuurontwikkeling en landbouw plaatsvinden. Het hele stroomgebied wordt aangepakt, dit houdt in dat Duitsland ook meewerkt. Om extreme waterhoeveelheden op te vangen wordt er een retentiegebied van 50 ha ingericht. Voor de landbouwers is er een compensatiesysteem opgezet voor waterschade. Boven Dinkel en Woolderbinnenbeek zijn onderliggende projectdelen.
- Praktische uitvoering
- inrichtings- en beheersvisie voor het Dinkeldal in het kader van het provinciaal programma met de naam Gebiedsgericht Beleid Noord-Oost Twente (GGB-NOT).
- Betrokkenen: waterschap Regge en Dinkel, gemeenten Losser en Denekamp, Tauw, SBB en LNV
- <http://www.rioned.org/1999/zonder99.htm>
- <http://www.landwerk.nl/Artikelen/artikel-Dinkel.htm>
- Waterschap Regge en Dinkel (2000). *Inundatieproblematiek Boven Dinkel*.

Dommel en Aa

- Zuiden van 's Hertogenbosch
- Natuurontwikkeling, grondwaterherstel en retentie in het stroomgebied van de Dommel en de Aa.
- Het streefbeeld voor het gebied is ontleend aan de plannen voor Groene Woud (Brabants landschap e.a., 2000), waarvan het oostelijk deel overeenkomt met "Dommel en Aa", en de visie "Ruimte voor boeren, burgers en buitenlui" (Bureau Coördinaat, 2000).
- http://www.google.com/search?q=cache:KixLNwQPzP4:www.maaswerken.nl/upload/documenten/Samenvatting_text.pdf+%22Dommel+en+Aa%22+%2Bwater&hl=nl&lr=lang_nl

Drentse Aa

- Drente, ten zuidoosten van Assen
- Combinatie van een ROM en WCL project. Deze overlappen elkaar, besloten is ze beiden in een project te stoppen.
- Praktische uitvoering
- Betrokkenen: VROM, LNV, Provincie, gemeenten Vries, Anloo, Assen, Rolde Westerbork, Beilen, Waterschappen Meppelerdiep, Hunze en Aa, Zuiveringsschap Drenthe en SBB. De algemene coördinatie ligt bij de Provincie.
- Regionaal

Duursche Waarden

- Olst en Wijhe (Overijssel)
- Rivier verbreden en uitgraven zijarm en zomerdijk om oude rivier natuur te ontwikkelen. Dit was een pilot project van SBB om rivieren natuurlijker te maken. Oppervlak ca 112 ha. Afwisseling Ooibos en grasland.
- Afgerond (1989)

- Initiator: SBB
- <http://www.waterland.net/overijssel/aw6.htm>

Eiland van Dordt

- Zuid Holland
- Strategisch Groen project in combinatie met ruimte voor de rivier vergroting afvoer-capaciteit Nieuwe Merwede
- Planfase
- nadere info Edith van Dam

Eschmarke

- Enschede
- Wadi's in een woonwijk; afkoppelen en vasthouden regenwater
- Afgerond
- Initiator: Gemeente Enschede

Geestmerambachtplas

- Alkmaar
- Berging van water in en rond de stad samen met flexibel peilbeheer en natuurontwikkeling. Plan voortgekomen uit "spannend water"
- Planfase

Gelderse Poort

- Natuurontwikkeling in de uiterwaarden in combinatie met delfstoffenwinning, in Gelderland en deels in Duitsland.
- Deels uitgevoerd (Ooijpolder) en deels nog in uitvoering
- Initiatiefnemer: ministerie van LNV, uitgevoerd door de Provincie Gelderland.
- Grensmaas
- Limburg, van Maastricht tot Roosteren (45km)
- Projecten die naast het verminderen van de hoogwateroverlast ook streven naar grootschalige natuurontwikkeling in combinatie met grindwinning en rivierverspreiding.
- Planvorming/Uitvoerend
- Betrokkenen: LNV, Rijkswaterstaat en de Provincie Limburg
- <http://www.demaaswerken.nl/>

Grift

- Apeldoorn,
- Stadsbeek, herstel verbinding Grift en Koningsbeek, o.a. om hogere kwelafvoer van Veluwe op te vangen. 3.5 km gedempte beek herstellen in de stad. Tevens ontwikkeling natte ecologische verbindingzone en cultuurhistorische waarden. Verbeteren belevingswaarde stad en recreatief medegebruik.
- Praktische uitvoering
- Betrokkenen: gemeente Apeldoorn, Provincie Gelderland, Waterschap Veluwe
- Contactpersoon: Ir H. Rossingh (gemeente Apeldoorn)
- Bron: J.A. Klein en C. Kwakernaak of Alterra (2000), *Bekenland in beweging: handreiking voor een kwaliteitsimpuls*, Bennekom, Modern

- http://www.apeldoorn.nl/webmag/wk40_2001/03.htm

Groenblauwe Slinger

- Grote groenzone gericht op water, natuur en recreatie; regionaal plan
- Status: in streekplannen opgenomen, uitvoering blijkt lastig (geen geld, geen regie)
- MRG speelt rond Driemanspolder en Oude Leede
- Info: provincie ZH; hoogheemraadschap van Delfland (Marja Hilders)
- Info boeken Provincie Zuid-Holland

Groote Wielen

- 's Hertogenbosch
- Een wijk van 335 ha aanleggen met gesloten watersysteem en een waterplas van 40 ha die geschikt is voor opvang extra water/
- Planvorming afgerond, begin uitvoering 2002
- Betrokkenen: gemeente Den Bosch, Rosmalen, waterschap Maaskant
- Initiator: Den Bosch
- <http://www.grootewielen.nl/index2.htm>

Hedwige polder

- Zeeland
- Polder langs Westerschelde die ontpolderd zou worden om verdieping Schelde te compenseren voor natuurontwikkeling en om hoogwaters op te vangen. Door grote tegenstand uit de gemeenschap is het plan in de ijskast gezet. Agrariërs en bewoners waren erg tegen. Relatie landbouw en bevolking enerzijds en overheid en natuurorganisaties anderzijds zijn ernstig bekoeld. Was een bottom-up benadering, alleen de keuzevrijheid was beperkt, het besluit was al genomen alleen de plaats kon nog bepaald worden. Voorbeeld van gebrek aan voorlichting en waarschijnlijk verkeerde manier van aanpak qua bevoegdheden burgers.
- Plan, in de ijskast
- Initiator: Rijkswaterstaat/Verkeer en waterstaat
- <http://www.eur.nl/fsw/studenten/actor/1996nov/matmis.html>

Heeswijkse Kampen

- Cuijk
- Woonwijk met ruimte voor water, staat in open verbinding met de Maas. Het opgezogen zand is als grondstof verkocht aan de industrie.
- Praktische uitvoering.
- Betrokkenen zijn gemeente Cuijk (initiator) en Ballast Nedam.
- <http://www.wonenincuijk.nl/heeswijksekampen/heeswijksekampen.html>

IJsselzone

- Gebied langs de IJssel van Wijhe tot Kampen
- Er wordt een samenhangende en breed gedragen regionale gebiedsvisie ontwikkeld, waarbij wordt gezocht naar vernieuwende concepten van meervoudig ruimtegebruik uitgaande van het behoud van de kwaliteiten van dit gebied en tevens het versterken daarvan. Dit heeft betrekking op recreatie, landbouw, water, vervoer, wonen en werken. Deze functies moeten ook gecombineerd worden.

- Planvorming
- Betrokkenen: ANWB, Habiforum, provincie Overijssel en Rabobank Zwolle
- http://www.zwolle.nl/cms/cms.nsf/V_LUSCW/aefb61426087e15941256a8f004bcdbd!OpenDocument&TableRow=1.0#1.
- Dhr. drs. M.J. Kerstens, 038-4983315, e-mail: IJsselzone@Zwolle.nl

Integrale verkenning Benedenrivieren

- Verkennend onderzoek naar de opties voor herstel van natuurlijke dynamiek in rivieruiterwaarden in de benedenrivieren Lek, Merwede, Maas en Waal. Er is een kosten-baten analyse uitgevoerd naar de ecologische, sociaal maatschappelijke en economische effecten van verschillende alternatieven.
- Initiatiefnemer: Rijkswaterstaat

Kaliwaal

- Plan om stort van baggerspecie te combineren met afgraven van uiterwaarden en natuurontwikkeling.
- Wereld Natuur Fonds en de provincie Gelderland
- Er is veel verzet tegen dit plan: zie o.a:
<http://kaliwaal.novi.net/kaliwaalhtml/startpagina.htm>

Landstad Deventer

- Deventer
- Ruimtelijke en sociaal economische integrale toekomstvisie (2020) voor Deventer en omgeving. Onderdelen van deze visie zijn de projecten Nieuwe netwerken en Zandwetering.
- http://www.prv-overijssel.nl/asp/index.asp?contents=http://www.prv-overijssel.nl/omgeving/landstad_deventer.html

Lateraalkanaal

- Limburg (nabij Roermond)
- Retentie, grondwaterherstel en natuurontwikkeling langs zijkanaal van de Maas, dit alles moet gefinancierd worden door grindwinning.
- Planfase/uitvoerend
- Betrokkenen: Provincie Limburg, gemeenten, Panheel groep.
- Initiator: Panheel groep
- www.demaaswerken.nl

Lent

- Nijmegen
- Onderdeel van de Waalsprong. Opvang kwel- en regenwater in 3 plassen rond nieuwe woonwijk. Dit water wordt gebruikt voor een grijswater systeem.
- <http://www.sev.nl/ipsv/project/stir99/99pro/genom/99411.htm?54,42>

Levende berging

- Plan/Visie met verzameling ideeën
- Ideeën om natuur, recreatie, wonen, drinkwater, delfstoffenwinning te combineren met meer ruimte voor waterberging in Noord Holland.

- Initiatiefnemer: Wereld Natuur Fonds; Hoogheemraadschap van Uitwaterende sluisen.
- Heeft aanleiding gegeven tot het project Waterberging en meervoudig ruimtegebruik in Noord Holland

Levende Rivieren

- Plan/Visie met verzameling ideeën
- Ideeën om natuur, recreatie, wonen, drinkwater, delfstoffenwinning te combineren met meer ruimte voor rivieren.
- Initiatiefnemer: Wereld Natuur Fonds
- Aantal voorbeeldprojecten is uitgevoerd: (Gelderse Poort, blauwe kamer)

Living with Floods

- Studie naar overstromingen in het rivierengebied
- Initiatiefnemer/uitvoerder: RIZA

Meegroeien met de Zee

- Plan/Visie met verzameling ideeën uit 1996
- Ideeën om natuur, recreatie, wonen, drinkwater, delfstoffenwinning te combineren met meer ruimte voor water.
- Initiatiefnemer: Wereld Natuur Fonds
- Aantal voorbeeldprojecten is uitgevoerd, maar met name voor het rivieren gebied
- Meerstad
- Groningen (tussen dorpen Middelbert, Engelbert, Euvelgunne en Roodehaan)
- stad in een meer van 650 ha die als noodberging voor de Eemskanaal-Dollard boezem kan dienen en heeft ook een recreatieve functie.
- Planfase
- Initiator: stad Groningen
- <http://www.archined.nl/news/0103/meerstad.html>
- http://www.prvgron.nl/beleid/voordr/2001/vdr2001_012.htm

Meervoudig ruimtegebruik en waterberging in Noord Holland

- Onderzoeksproject met pilotprojecten: Bovenkerkerpolder, Zwaansbroek en de Geestmerambachtplas/Alkmaar-Noord (spannend water: waterberging en recreatie en stad); Saendelft (water en stad); Polder Zeevang en De Beemster (landbouw en water); Wieringerrandmeer, Wormer/Ilperveld en Bergermeer (natuur en waterberging).
- Landbouw; recreatie; natuur en stedelijke ontwikkeling en waterberging
- www.habiforum.nl
- Meliepark
- Heusden
- Wonen en waterberging, ingegeven door actieve houding waterschap in de richting van gemeenten, deze haalden het waterschap vroeg bij plannen voor nieuwe woonwijken. Meeste projecten zijn afgerond, aantal lopen nog.
- Afgerond
- http://www.maaskant.nl/projecten_stedelijkwaterbeheer.htm

Moerasbos Hapert

- Nieuw moerasbos (11 ha) in stroomgebied van de Beerze
- Aanpassing van de zuiveringsinstallatie in combinatie met aanleg van een zuiveringsmoeras, waterbuffering en recreatie
- Waterschap de Dommel
- Plan
- http://www.gtd.nl/actueel/moerasbos_hapert.htm

Nieuw Rotterdams Peil

- Visie op het mondingsgebied van de Rijn en de Maas, uitwerking van Meegroeien met de Zee voor dit estuarium. Uitgevoerde voorbeeldprojecten zijn: het Eiland van Brienenoord, de Landtong Rozenburg, Klein Profijt (Albrandswaard), het Kuipersveer (Puttershoek) en het Ruigeplaatbos bij Hoogvliet. De hoofdfunctie in deze projecten is natuur maar er is daarbij gezocht naar bondgenoten bij waterbeheerders, recreatie en delfstoffenwinning (bijvoorbeeld kleiwinning in uiterwaarden voor rivierverbreding en stadsvernieuwing bij Hoogvliet).
- <http://www.wnf.nl/speer/nwnatuur/nrprap.htm>

Nijeveense polder

- Omgeving Meppel
- Nieuwbouwwijk met waterberging in de wijk en in een meer in de polder. Daarnaast natuurontwikkeling en herstel van beken. Er is ook plaats voor landbouw in de polder.
- Planfase, onderdeel visie 2030
- Initiator: Meppel
- <http://www.meppel.nl/info/structuurv/natuur.htm>

Noordwaard

- Zuid Holland
- Natuurontwikkelingsproject (ontpoldering), dat op termijn in open verbinding komt met Nieuwe Merwede en zo voor waterstandsverlaging gaat zorgen.
- Praktische uitvoering
- nadere info Henk Jagt

Ooijpolder

- Nijmegen
- Landinrichting langs de Waal, agrariërs worden vervangen door natuur en water,
- afgerond

Oostburg

- Zeeland
- Gebieds- en uitvoeringsprogramma is opgesteld voor de inrichting van west Zeeuws Vlaanderen (2000-2001).
- Planfase
- http://www.pzc.nl/CDA/regiportal/1,2078,1612__540993_0,00.html
- <http://www.duumpje.nl/gga/gga01pri.htm>

Oude Leede

- Delft
- Pilotproject Groen blauwe slinger, herinrichting gebied met aandacht voor natuur, recreatie en duurzaam waterbeheer.
- 3 subprojecten in uitvoering, 5 in de planfase en 13 in de ideevormingsfase.
- Provincie Zuid-Holland (1999), *Bijlage Stad en land in balans* (p15 e.v.)

Overdiep

- Noord Brabant
- Retentie en landbouw in een polder langs de Bergse Maas.
- Planfase
- Betrokkenen: zlto, Waalwijk
- <http://www.zlto.nl/reindex.htm?http://www.zlto.nl/thema's/water/overdiep.htm>

Piekenhoef

- Berghem
- Stad en waterberging

Plan Ooievaar

- Hele rivierengebied
- Vernieuwende ideeën op het gebied van rivierbeheer, natuurbescherming en landschapsarchitectuur werden hierin gebundeld tot een krachtig ontwerp. Al snel werd duidelijk dat dit verhaal een enorme impact zou hebben op zowel de inrichting van het rivierengebied als op het denken binnen de Nederlandse natuurbescherming. Hieruit zijn pilotprojecten ontstaan zoals de Blauwe kamer en de Duurse waarden. Ook Maaswerken komen hier uit voort.
- Uitgevoerd
- <http://www.arknature.nl/ark-plannen/rivier/rijntakken/ooievaar.asp>
- Bruin, de, *et al.* (1987). *Ooievaar; De toekomst van het rivierengebied*. Arnhem, Stichting Gelderse Milieufederatie

Reeshof

- Tilburg
- Bij een te bouwen woonwijk (3000 woningen) wordt het stroomgebied van de Donge heringericht. De oude meanders worden hersteld en tevens worden er overloopgebieden gecreëerd. Hier gaat natuurontwikkeling plaatsvinden en wordt een ecologische verbindingszone gemaakt.
- Praktische uitvoering (1996-2000)
- Betrokkenen: Gemeente Tilburg, het Brabants Landschap, waterschap de Dongestroom en de Tilburgse Waterleidingmaatschappij.
- Bekenland in Beweging (p65)

Regge

- Twente
- Natuurontwikkeling (HES), retentie en landbouw. Een structuurvisie die verder dient te worden ingevuld met concrete projecten.
- Planfase/uitvoerend

- www.waterpact.nl

Rijnstrangen

- Oosten Arnhem/Nijmegen bij Duiven
- Retentiegebied ingericht in oud rivierengebied waar landbouw gedeeltelijk vervangen wordt door natuurontwikkeling.
- Planfase, doorgerekend door het CPB
- Betrokkenen: Rijkswaterstaat,
- <http://www.waterland.net/home.page/wd130.pdf>

Romeinenweerd

- Venlo
- Herstel oorspronkelijke zandige oever met natuurlijke vegetatie na kleiwinning. In 1996 laatste winning en sindsdien wordt het gebied met rust gelaten.
- Afgerond

Rooseveltsingel

- Wageningen
- Idee voor herstel gedempte beek, is nu een brede weg. De watercirculatie zal verbeteren en de stadsgracht zal weer op natuurlijke wijze gevoed worden en in verbinding staan met retentiegebieden in Born. Het zelfreinigend vermogen van het watersysteem wordt versterkt en de verkeersveiligheid zal toenemen.. Het initiatief is van de bewoners zelf gekomen.
- Planfase. Na een hydrologisch haalbaarheidsonderzoek is het stil komen te liggen.
- <http://www.sev.nl/ipsv/project/stir99/99pro/genom/99407.htm>

Ruimte voor Rijntakken

- Verkennend onderzoek
- Rijkswaterstaat
- Saendelft
- Noord Holland, Zaanstreek
- Berging in stedelijk gebied van Vinex-locatie. Berging, recreatie en natuurontwikkeling in de omliggende polders.
- Praktische uitvoering
- <http://www.antenna.nl/kmz/ontwplan.htm>

Smalwater

- Boxtel
- hermeandering rivier de Beerze en retentie. Tevens wordt er 45 ha natuur ontwikkeld
- praktische uitvoering
- betrokkenen: Provincie Noord-Brabant, Brabants landschap, Natuurmonumenten, gemeente Boxtel, Werkgroep Natuur- en Landschapsbeheer, waterschap Dommel en Dinst Landelijk Gebied.

Tungelroyse beek

- Limburg, Roermond

- Door de oude loop van de beek over 10 km te herstellen werd er gepoogd water vast te houden. Hiernaast vond ook natuurontwikkeling plaats. Helaas is het hoofddoel, de retentie van water door hermeandering mislukt (zie ook nieuwsbrief 6, herstel watersysteem Tungelrooyse beek), wel is er ruimte gecreëerd om ca 150.000 m³ water te bergen en is de natuurontwikkeling gestart.
- Betrokkenen: SBB, waterschap en Zuiveringschap Limburg
- Contactpersoon: Mw. J. de Groot (043-3897875)
- Afgerond
- http://www.wpm.nl/2000/2000_01a.htm
- Inhoudelijke werkgroep Tungelroyse beek (2001). *Blauwdruk; een eigentijdse aanpak voor complexe multidisciplinaire projecten*. Drukkerij Schrijen-Lipertz, Voerendaal.

Tussenklappenpolder

- Groningen
- Calamiteitenberging in polder, is een keer voorgekomen toen het water erg hoog stond. Nu wordt er aan een plan gewerkt waarin alles wordt vastgelegd ook met schadevergoedingen.
- Planfase
- Viermannekesbrug
- Boxtel
- Een 90 ha groot retentiegebied waarin natuurherstel wordt nagestreefd, dit gebied ligt in de EHS. Van origine landinrichtingsproject maar tijdens uitvoering aangepast voor waterdoelstelling.
- Afgerond (2000)
- Contactpersoon: mw. M. Martens, Dienst Landelijk gebied Noord-Brabant, 013-5950595
- DLG Noord-Brabant (2000), Uitkijken over oud en nieuw water, Ruilverkaveling viermannekesbrug. Ronaveld

Visie Hollandse kust

- Noord en Zuid Holland
- Proberen een integrale visie samen te stellen van de Hollandse kust, lopende tot 2050. In deze visie worden wonen, recreatie, waterwinning, natuur, landbouw, visserij, scheepvaart, industrie, transport energiewinning en kustverdediging.
- Planvorming
- <http://www.kustvisie.nl/>
- Bureau Bosch Slabbers (200) Op koers? Analyse van 16 rapporten in relatie tot de nota 'kust op koers'. Den Haag

Vorstengrafdonk

- Oss
- Een bedrijventerrein (100 ha) nabij Oss waar een wadisysteem wordt aangelegd en hemelwater wordt geïnfiltreerd.
- Planfase
- <http://www.maaskant.nl/actueel/persberichten/010911vorstengrafdonk.htm>

WaaIsprong

- Nijmegen
- Woonwijk ten noorden van de Waal bij Nijmegen, 11.000 woningen. Worden 2 plas-sen van totaal 90 ha aangelegd waar re recreatie en natuurontwikkeling gaat plaats-vinden. De MER moet over gedaan worden, kan watertoets waarschijnlijk in huidige vorm niet doorstaan. Waarschijnlijk wordt in 2002 een dijk verlegd, waardoor het project weer gecontinueerd kan worden.

Waterlandgoed Enschede

- Pilotproject, experiment om de ‘technocratische benadering’ waarop we met water omgaan te overwinnen
- Planfase
- combinatie van wonen, recreatie, natuur en waterwinning
- Waterschap Regge en Dinkel, Waterleiding Maatschappij Overijssel
- http://www.wmo.nl/main_fullarticle.asp?ID=139

Winterswijk

- Landbouw en waterconservering en natuurwaarden Stortelersbeek als waterproject
- Info: Oskar de Kuijer
- Waterschap Rijn en IJssel.

Woolderbinnenbeek

- Hengelo
- Aanleggen retentievijvers naast de stad waar natuurontwikkeling bij plaats moet vin-den en waar kan worden gerecreëerd, totaal oppervlak ca 60ha. Voorbeeldproject van de EU. Begonnen in 1993 (?) en de laatste 6 jaar zijn besteed aan het doorlopen van procedures)Inrichtingsplan en bestemmingsplan zijn parallel opgezet, alleen liep het inrichtingsplan anderhalf jaar voor het bestemmingsplan, zodat het I-plan kon wor-den meegenomen in de besluitvormingsprocedure van het B-plan. (Royal Haskoning (2001), *Bergen en afvoer van water in Fryslan*, Concept rapport)
- Praktische uitvoering
- <http://www.wrd.nl/html/aanhetwerk/frame.php3?bekijken=4&id=10&sub=10>
- Nieuwsbrief Woolderbinnenbeek, nr.1 oktober 2000

Woudse Polder

- Waterberging (calamiteiten) met verschillende gebiedsfuncties combineren
- Plan in voorbereiding, overleg gestart met partijen
- hoogheemraadschap van Delfland (Marja Hilders)

Zandmaas

- Limburg, van Roermond tot Den Bosch
- Hoogwaterbescherming, natuurontwikkeling en verbeteren scheepvaartroute. De pro-ject organisatie Maaswerken verzorgt de planvorming en uitvoering van deelprojec-ten.
- Betrokkenen: LNV, Rijkswaterstaat en de Provincie Limburg (vormen samen Maas-werken)
- Planfase/Uitvoerend

- <http://www.demaaswerken.nl/invision/>

Water in het Natte Hart

- Onderzoek naar de mogelijkheden voor herstel van natuurlijk waterpeilverloop in het IJsselmeer incl. randmeren.
- Initiatief van Rijkswaterstaat
- Woudmeer en Speketerspolder
- Waterberging en natuur
- Noord Holland
- Inmiddels uitgevoerd
- Info via Florrie de Pater (prov. NH)
- Zeevangse Koggen
- Noord-Holland, omgeving Edam
- Multifunctionele berging in het Markermeer. Behoud gebiedseigen water voor inlaat in de zomer en opvang boezemwater uit de Schermerboezem. Nu alleen nog landbouw, maar er is tevens mogelijkheid tot ontwikkeling recreatie gebied.
- Planfase
- http://www.xs4all.nl/~glpurn/de_zeevangse_kogge.htm

Waterlandschap van de toekomst

- Prijsvraag
- Een aantal inzendingen richten zich specifiek op meervoudig ruimtegebruik en water, zoals bijvoorbeeld de Zuidplaspolder
- Manifestatie op 23 november
-
- Water voor Ruimte
- Inzending WL/TUD/ICIS en IVM voor de Morgen de Ruimte Prijsvraag (Habiforum e.a.)
- <http://www.water4ruimte.myweb.nl/>

Zanen Verstoep

- Natuurontwikkeling en rivierverruiming langs de Lek gecombineerd IRMA project;
- Praktische uitvoering
- Nadere informatie Piter Hiddema
- http://www.nvwk.nl/waardvogels/9901/zhl_actueel.html